

דברי הימים של משה רבנו

לשאלת זמנו, מקורותיו ומיבו של סיפור עברי-ממיינים *

תוכן המאמר: א. זמן חיבורו של "דברי הימים של משה רבנו" והסוג הספרותי שהוא משתייך אליו; ב. נוסחו של דימ"ר; ג. טיבו הספרותי ומקורותיו של דימ"ר; ד. מהדורת הטקסט; ה. מראיימקום.

לשונה ארמית;² (2) ספר היובלים, הנמנה עם הספרות החיצונית, והוא דברי מלאך הפנים אל משה בהר-סיני, ועניינו תיאור תולדות העולם עד לזמנו;³ (3) ספר קדמוניות המקרא, המיחס לפילון האלכסנדרוני והמתאר את קורות העולם מן הבריאה ועד מות שאול;⁴ ורבים אחרים. גם אם נכתבו מקצת מחיבורים אלה במקורם בעברית (ובין מגילות ים-המלח נמצאו שרידים מעין אלה), הם הגיעו לדינו, כאמור, לא בעברית, ובאמצעות חוגים חברתיים ותרבותיים מן הפרסיה היהודית: היהדות ההלניסטית,⁵ הנצרות וכיתות פורשות אחרות. בספרות חז"ל לא הגיע שיכתוב המקרא לגיבוש ביחידות בעלות הקף וגדורות, ורסיסי הסיפור המקראי המשוכ תב פזורים ומפוזרים בתוך חיבורים רבים והקשרים שונים. רק בחיבור המאוחר יחסית, 'פרקי דרבי אליעזר', בן-המאה השביעית או השמינית,⁶ נעשה הניסיון הראשון

א. זמן חיבורו של "דברי הימים של משה רבנו" והסוג הספרותי שהוא משתייך אליו

"דברי הימים של משה רבנו" (להלן: דימ"ר), הן בנוסח שבדפוסים והן בזה המתפרסם כאן למיטב ידיעתי לראשונה, שייך לז'אנר של "המקרא המשוכתב" (The Rewritten Bible),⁷ כלומר, הוא יצירה ספרותית שכתב, המספרת מחדש אפיונה או סיפור מקראי, ומרחיבה אותם במידה ניכרת על-ידי שילוב מסורות בתר-מקראיות (הקשורות ישירות או בעקיפין לסיפורי המקרא) למסגרת הסיפור המקראי.

יצירות של "מקרא משוכתב" מצויות בדינו בשפות זרות (יוונית, לאטינית, ארמית, תבשית ועוד) וזמנן עוד מסוף תקופת הבית השני. נזכיר אחדות מהן: (1) המגילה החיצונית לבראשית, שנתגלתה במדבר יהודה, והמספרת, באותם חלקים שפוענחו, על מאורעות בחיי נח ואברהם.

² הטקסט פורסם בידי אביגדור שנאן [1]. הדיונים הבולטים בטיבה הספרותי של היצירה הם של פיצאיייר [25], ורמש [30], [96–126] וראיט [31], [89–92].

³ נוסח עברי פרסמו כהנא [19] והרטום [17], ושם יימצאו פרטים נוספים. ראה גם ראיט [31], [138], הערה 102. חשיבותו למחקר האגדה מודגמת בכמה מקומות אצל היינמן [X15]. ראה שם, על-פי המפתח.

⁴ נוסח עברי פרסם הרטום [17], ושם ביבליוגרפיה חלקית נוספת. על הסינוג ה'אגרי ראה ראיט [31], [87–89].

⁵ גם 'ספר קדמוניות היהודים' ילוסוף בן מתתיהו (יוספוס פלביוס), בחלקו העוסק בתיאור תקופת המקרא, שייך מבחינת גבית לז'אנר זה. ראיט [31], [93–95] מפקיד, ובצדק, את ספרו של יוספוס מתחום ה"מדרש", ועל-כן אין הוא יכול גם לכתוב "מדרש סיפורי" (ראה הערה 1 לעיל). בכך הוא מעמיד את חיבורו של יוספוס בקאטגורייה שונה מספר הישר, למשל, 'שיטתי', הפוסלת את הכינוי "מדרש סיפורי". גם לגבי ספר הישר ובני סוגו, שייכים כל החיבורים הנמנים כאן – ובכללם "קדמוניות היהודים" – לסוג אחד: "המקרא המשוכתב".

⁶ ראה היגער [14] ופרידלנדר [27]; והשווה גם היינמן [X15], [181–199].

* ראשיתו של מאמר זה בעבודה שנכתבה בחוג לספרות עברית באוניברסיטה העברית בירושלים בהדרכת פרופ' יוסף היינמן. על הנתיבות המסורה ועזרתו הרבה אני אסיר תודה. אני מבקש להודות גם לפרופ' יוסף דן, שהעיר עיני בכמה שאלות והעמיד לרשותי את כתב-היד של הסיפור.

¹ מונח זה הוצע ורמש [30], [67 ואילך], בדינו על המגילה החיצונית לבראשית וספר הישר. ראיט [31], [58–59] מציע לכנות ז'אנר זה בשם "מדרש סיפורי" (Narrative Midrashim). ספרו של ראיט הוא מן הנסיונות הבחידים לעסוק בספרות האגדה והמדרש מנקודת-מבט ספרותית, והוא מוקדש לאיפיון ה'אגרי "מדרש", לדעת ראיט [66–75] אופייניות למדרש בעיקר ארבע תכונות: (א) נקודת-המוצא שלו היא המקרא; (ב) מסרתו לעשות את המקרא משמעותי לבני תקופה אחרת; (ג) יש בו מנגמה דתית כלשהי; (ד) באה בו ליידי ביטוי הפעולה היצירתית של ה"דרש" (כנגוד ל"פשט"). סיפורנו, כפי שנראה, אינו עונה על סעיפים (א) ו-(ד), וספק אם סעיפים (ב) ו-(א) הולמים אותו. לדעתי, אין סיפורנו בגדר "מדרש" כלל; כל-שכן "מדרש סיפורי". וראה גם הערה 5 להלן.

הרי בעל דימ"ר פותח את מקורותיו זה בזה ויוצקם מח"ד שבבניית אחרת.

משאר הבחינות שונה דימ"ר מספרות המדרש.

א. מצד הלשון — הוא כתוב בעברית פסבדו-מקראית¹⁴ ולא בלשון חכמים או בארמית.

ב. מצד הצורה — זהו סיפור ארוך ומגובש, בניגוד לכסטי מדרש ואגדה, שהם צומצמים ביחס אליו בהיקף, ואף ניתן בנקל להפריד אותם ליסודותיהם. השוואת קטע ממדרש בראשית-ראשון אצל פוסקי המקרא אל דימ"ר מגלה הבדל זה במבט ראשון: אין להבחין בסיפורנו, מצד צורתו, בין היחידות הבודדות ששימשו לו כמקור; ניתן לחלק אותו, כפי שנעשה גם אנו, מצד תוכנו בלבד. במדרש ניתן לפרק כל יחידה ליסודותיה הבודדים (וראה להלן). יתרה מזו: בדימ"ר אין להבחין אף בין פסוקי המקרא לאלו התוספות המשתרגות ביניהם; כולו מקשה אחת, ומי שאינו מצוי אצל פוסקי המקרא אל יוהא א"תם, כך נעדרים מסיפורנו אותם בייטויי-קישור המאפיינים את המדרש: "שנאמר", או "הדא הוא דכתיב", ולא נזכרים בו שמותיהם של החכמים שמפיהם ובשמן נמסרים הדברים.¹⁵ הבלעת הפסוקים בהקשרם, ויתור על שמות החכמים ועל טרמינים אחרים של קישור, כל אלה הופכים את הטקסט לקריא, שוטף וקולח. אך עם זאת הם פורגים בבחינת-מה בסמכותו של המקור: חסריים לו סמכות החכמים שעליהם הוא נשען, וביסוסו המדעי של הרעיון על הפסוק המקראי. הסיפור מקבל אופי פחות מחייב, חופשי יותר, ולדמינו של המחבר נקרא דרור.

¹⁴ השיבה אל לשון המקרא היא תוצאה מגוועתה של העברית כשפה חיה (ראה בנרדך [8], א, 236–238). והשווה גם דן [12], 5–7.

¹⁵ תופעה זו היא פעולת-יוצא מלשון הסיפור, שהיא, כאמור, פסבדו-מקראית. ראה, למשל: "היא פרעה כי לא יכול להם ויצו פרעה לכל עמו לאמר: כל הבן הילד היאורה תשליכוהו וכל הבת תח-יו, ויהי בשמוע בני ישראל את הדבר אשר צוה פרעה [...]". הקטע המדגיש הוא הפסוק (שמות א, 22). אותו פסוק מופיע במדרש בהקשר כזה: "באותה שעה כנס פרעה את כל המצרים ואמר להם: השאלו לי את בניכם תשעו חרשים שאשליח אותם לארץ, הדא הוא דכתיב כל הבן הילד היאורה תשליכוהו" (שמות רבה א, יח). ואכמ"ל.¹⁶ בנוסח הדפוסים של דימ"ר נמצא פעם אחת "כדכתיב על גבי חרשו וחרשים" (תהלים קכט, 3; יעללינעק [18], 2). העובדה שמשפט זה חסר בכתיב-היד היא ראייה נוספת לכך שהוא מישני (והוא תוספת על-פי שמות רבה א, יב ומקבילות).

¹⁷ בדפוסים נמצא פעם "ואמר רז"ל" (יעללינעק [18], 10), והאמר כולו חסר בכתיב-היד והוא בחדא תוספת. אבי-רהם בן הגר"א [2], 45) מצטט כביכול מסיפורנו: "וי' יהודה אומר כל הבנים אינם גדלים", וכו', אך אין ספק שהשוועה: הקטע אינו נמצא בסיפורנו, וגם לא בנוסח הדר פוסים, והוא על-פי ילקוט שמעוני לשמות, סוף רמז קסו.

להקיף ביצירה אחת את הסיפור המקראי (לדינו הגיע התיאור מבריתא העולם ועד מות מרים), לאחר שעבר את כור ההיתוך העצום של ספרות חז"ל שבכתב ושבעל-פה. מראשית ימי-הביניים ואילך שוב מופיע זיאנר זה ביצירות רבות, הפעם בעברית. יש להזכיר בראש וראשונה את ספר הישר, ונוסף על סיפורנו, גם את מדרש ויסעו¹⁸ ולצידם רבים אחרים.¹⁹ הגורמים לתחייתו של הסיפור המקראי המשוכתב מראשית ימי-הביניים כפיציה העומדת בפני עצמה — תופעה הקשורה גם בתחומים של סיפורים אל הספרות העברית לאחר שנדחו ממנה — לא נתבררו כל צורכם.²⁰ יש מקום לשער, שפעולתם המרוכזת של חז"ל לעיצוב היהדות והחזרת העו שטבעו על כל ספרותנו הקדומה, יחד עם נסיבות היסטוריות של חורבן וגלות, הביאו לדחיקת הזיאנר הזה לקרן-זווית ולחוגים פורשים; הוא יש ומופיע בימי-הביניים, עם שינוי התנאים ההבריתיים וההיסטוריים: משתגשגש ה"יהדות", שוב לא ראו בסיפורים אלו פגם משום צד. אין ספק שלעממיותו של הזיאנר הזה יש חלק חשוב בתהליך המשוער,²¹ אלא שהדברים בכללם צריכים עדיין ליבון וביורור.

מתאיור קצר וסכמאטי זה של תולדות הזיאנר עולה גם, שאין למנות את דימ"ר עם ספרות המדרש.²² הקשר שלו אליה הוא קשר של תכנים בלבד, אך לא קשר של צורה ספרותית, לשון, מגמה או טיב ספרותי.

מצד התכנים נשען אמנם סיפורנו על מסורות של חז"ל על חיי משה וקורותיו, ומחברו הוא מעין מלקט ויוצר כאחד.²³ כמו הילקוטים (ילקוט שמעוני, למשל), הוא משמש כלי קיבול ומאסף לאגדות ממקורות שונים, קדומים ומאוחרים, אגדיים והלכיים, בעלי מגמות שונות וצורות מנהגות, נורמאטיביים וסוטים. אלא שבמחצית שבעל הילקוט אינו מתערב בכמעט בחומר שמצא ובמנח את מקורותיו זה בצד זה, ואף מביא מראי-מקום מדויקים,

⁷ דפוס ראשון (ונציה שפ"ה) בדפוס מחדש בידי גולדשמידט [10]. על זמנו של הספר ראה כעת דן [12]. הספר מתאר את תולדות האנושות מבריתא העולם ועד מות יהושע וראשית תקופת השופטים.

⁸ העיוצא לאור לויטרכר [21], ולאחרונה אלכסנדר דן [5]. השוואה על היינמן [15], 150–154. הסיפור עוסק בתיאור מלחמות יעקב ובניו בעמי כנען ובשעל.

⁹ קובצו ברובם על-ידי יעללינעק [18] ואיינושטיין [4]. ראה גם דן [12], 131.

¹⁰ על האופי ה"פופולארי" של הזיאנר הצביעו (בקיצור ובלי פירוט) בן-גוריון [7], 182) ובאוקר [23], 85.

¹² וכך מעיר נכונה דן [24], 413. השמות "בית המדרש" או "אוצר מדרשים", קבצים הכוללים את סיפורנו (ראה הערה 9), יש בהם לפיכך כדי להטעות.

¹³ בן-גוריון [7], 182): "בספרי העם נמסרה הנחלת הסיפור רית של ימי קדם בצורה עצמית חדשה. מיטב האגדה התל-מיתית הותקן מחדש לשון העם". על כך אדבר באריכות בפרק 1 של מאמר זה.

זה נשלם בשנת 1101, ויש לנו אפוא רשות לומר, שסיפורינו נכתב לכל המאוחר במאה האחת-עשרה, או אף במאה העשירית.²¹ מקום חיבורו ומחברו לא נודעו לנו.

ב. נוסחיו של דימ"ר

הנוסח המוכר של דימ"ר נדפס לראשונה עם סיפורים נוספים בקושטא רע"ו (1516).²² מאז נדפס פעמים נוספות, והוא מבוטא בידי החוקרים מתוך הטקסט שהדפיס יעללינצק.²³

היות ולשונות ועניינים, דומים וההם לנוסח יעללינצק, מצויים גם בתוך ילקוט שמעוני ובספר הישר,²⁴ התלכטו החוקרים בשאלת טיב הקשר שבין שלושה חיבורים אלו, ובמיוחד התעכבו על שאלת היחס בינן ספר הישר ודימ"ר (כפי שהכירוהו מנוסח יעללינצק). יש מי שטען,²⁵ שבעל ספר הישר שימש לו כמקור, שאותו קיצר וצימצם, ויש האומרים²⁶ היפוכו של דבר: בעל ספר הישר הוא המש"תמש בדימ"ר, מרחיב אותו ומעבירו. ונראית דעת האחרונים מן הראשונים, שכן מבדיקת שלושה-עשר כתבי יד של סיפורינו²⁷ נתברר, שבשנים-עשר מהם מצוי נוסח

דמי זכריהם ארצה וממן להשליך אל יאור". זה נוסח כתבי-היד [1] בסיפורנו (סימן א).

²¹ גאטסר [28], [LXXIX] הוא היחיד הסבור, שסיפורנו נכתב בנתינתו היום לפנינו כבר בימי יוספוס. ואין דעה זו ראויה לדיון (ראה גם שורצבאום [32], 12–13). מלבד ה"ערך" מוכיח גם אברהם אבן-עזרא את דימ"ר (בפירושו לשמות ב, 22, ובהמשך, על שמות ד, 20, הוא אומר: "כי הלכ ל' החבור ב'"), וכן הרשב"ם, לבמדבר יב, 1, ורבנו בחיי לשמות ד, 20. מעניין להשוות את דברי אברבנאל על סיפורנו בפירושו לשמות ד, 11 ("אפשר שיהיה אמת") לדבריו בפירושו לבמדבר יב, 1 ("ואין ראו לסמוך עליו").
²² בשער דפוס שני (ונציה 1544) נאמר, שהוא מבוטא על נוסח קושטא, וכי זה נדפס בידי שמואל בן נחמיהס (ואין עותק מן הדפוס הראשון בבית-הספרים הלאומי בירושלים).
²³ על דפוסים נוספים ומאחרים יותר ראה פרידברג [22], א, 219.

²⁴ יעללינצק [18], 1–11. אף-על-פי שלא ראיתי את הדפוס הראשון, נדמה לי שיעללינצק תיקן את המקור ולא העיר על כך. הסיפור נדפס גם בידי איוונשטיין [4], ב, 357–361, וכן אצל הברמן [13], 7–24. גירסתו של הברמן מעובדת באופן חופשי ואין לה על מה שתסמוך.
²⁵ בילקוט שמעוני לשמות, רמזים קסד, קסו, קסח, קעז, קפו. בספר הישר, מהדורת גולדשמידט [10], מפורסם סיפורנו בעמ' רלז–רפז, כשעיקרו מרוכז בעמ' רלז–רנז, רנח, רסב–רעה.

²⁶ למשל כשר [20] על שמות א, 22 (סימן רטו); גינצבורג [11], ג, 277, א הערה 156; שורצבאום [32], 54, ועוד במ"קומות אחדים.

²⁷ גאטסר [28], [LXXVIII] (הטועה, אמנם, באופן כשהוא טוען, שנוסח יעללינצק זהה לזה שהוא מדפיס!); וכן פולסר [26], 64 הערה 62. אישור לטענה זו מכיוון אחר ראה דן [312], רנז.

²⁸ כולם מצויים במכון לתצלומי כתבי-יד עבריים שבבית-

מן הטקסט הרצוף נובעת תכונה עניינית אחרת: אין בסיפורנו מקום לסתירות. במדרש (גם הפרשני וגם הדר"שני) מודע הקורא לכך, שלפניו אוסף מאמרים ורעיונות ואין המלקט או העורך חייב לטשטש או לישב סתירות הקיימות ביניהם. לא כך בסיפורנו: מהיותו סיפור רצוף ואחד עזי לבטל כל סתירה אפשרית, ועליו להיות הגיוני נ"בפני עצמו ומסודר.

תכונה עניינית נוספת המשתרשרת מצורתו זו של הסיפור: המחבר אנוס להיות סלקטיבי בגישתו אל החומר המדרשי שלפניו. הוא ליקט מן הספרות העצומה שהכיר (תלמודים, מדרשים, תרגומים וסיפורים, בכתב ובעל-פה, בעברית ומן הסתם גם בשפות אחרות) מה שרואה לו כחולס את מטרותיו. במדרש¹⁸ אין חיוב בסלק-טיביות כזו.

ג. מצד המגמה — דימ"ר נכתב מתוך הנאה המספר ולהנאה הקורא, ומטרתו לספר סיפור: "הצד הסיפורי [...] [גובר] על הצד הדתי-היסטורי".¹⁹ אין זו יצירה פרשנית הבאה להסביר את הטקסט המקראי או להרחיבו לשם הבנתו והמשנתו, ואף לא דרשה דידאקטית, יצירה היסטוריוגרפית או חיבור בעל מגמה מוצהרת (תיאור-לוגית, פולמוסית, אפולוגטית וכו').

ועוד: היסודות התיאורטיים בסיפורנו מתבגרים על אלה הדתיים. אין בסיפור דוגמות תיאולוגיות שיש לשנן וללומדן, ואין הוא מסיף לשום אמת דתית מחייבת. המחבר היהודי, המתבסס על חומר מקראי ועל אגדות חז"ל, אינו מוותר על השימוש בדמות האל; אך זו נדח'קת ממעמדה ואינה נוטלת בסיפור את התפקיד הראשי (שלא כמו במקור המקראי, כמובן, שכל כולו תיאור ההיסטוריה של הישועה והעזרה האלוהית). הנורקרים מתמקדים במי שאירע לו הנס ובניסו, ולא במי שממנו בא הנס.

ד. מצד הסיב הספרותי — דימ"ר מצויים, כפי שנראה בהמשך, סממניה של הכתיבה האפיונית, שכות יצירתה נידלדל. לישתו מחדש של חומר מן המוכן, יחד עם מעט כוח יצירה עצמאי, הם המאפיינים אותו, להב-דיל ממיטב היצירה האגדית, שחיוניותה וקול יצירתה ניכרים לעין.

האפיוניות היא בת-לוויה לאיחור יחסי. ובאמת, גם מצד זה משתייך סיפורנו לקבוצה הגדולה של הסיפורים העבריים שנכתבו מראשית ימי-הביניים ואילך. הוא נזכר לראשונה במילון "הערך" בערך "אהרן",²⁰ מילון

¹⁸ הדבר נכון במיוחד לגבי המדרש הפרשני. במדרש הדר"שני מתגלית אמנם סלקטיביות מסוימת, אך גם בו יש מקום לסתירות, גם בין פרשה לפרשה ואף בגוף אותה פרשה עצמה (ראה היינמן [15]).

¹⁹ כך מטעיה דן [121], 130 ובמקומות אחרים באותו מאמר.
²⁰ נאמר שם: "בספר דברי הימים של משה — וחקרא את שמו אהרן כי בימי הירונה [נ"א: הוררת] החל פרעה לשפוך

כתבי-היד למקור, שנכתב ככל הנראה (וכאמור לעיל) כחיקוי ללשון המקראית.

אין בבידני די נתונים כדי לומר, שאחד מן הנוסחים תלוי ברעהו והוא קיצורו או הרחבתו. לא נוכל גם לומר, שלפנינו שני תרגומים עבריים לסיפור אחד³¹ (מה שהיה מסביר את הדמיון בתכנים והשוני בלשון). נראה ששני הנוסחים נוצרו ממקור אחד לאחר תהליך ארוך ומורכב של מסירה ושכתוב, כשהמפתחים והמעבדים המדפסים והמלכטים עבשם בסיפור, במיד ובשוגג, ככל העולה על רוחם. אין אנו יכולים אלא להציג את התמונה הסופית שנתקבלה ולומר, שהפאולאריטה הרבה שהסיפור זכה לה היתה בערכי, והוא נתעזר ושינה את פניו עד שנת-עצב בשני הנוסחים. הדעת נותנת — בעיקר בגלל הקרי-טריין הלשוני, אך לא רק בגללו³² — שנוסח כתבי-היד המתפרסם הלחן (אולי בהשמטת סימן יא) עדיף וקרוב הרבה יותר למקור.

מתוך שנים-עשר כתבי-היד, שאותם בדקתי בדקדק-נות לצורך אחר, בחרתי להדפיס את דימ"ר כפי שהוא מצוי בכתב-יד שבספריית הבודליאנה שבאוקספורד (Ms. Heb. d. 11, 30–50 'מס' 2797 בקאטאלוג). כתב-היד השלם הוא החיבור המוכר בשם "דברי הימים של ירח-מאל"³³ וסיפורו מצוי בו כחטיבה עצמאית עם כותרת משלה.³⁴ בחרתי בנוסח זה משום שהוא קריא ומסודר, מעטות בו המחיקות, ובהשוואה לשאר כתבי-היד, נראה שהשיבושים שנפלו בו הם מועטים.³⁵

³¹ על כך שהסר הישר הוא אולי תרגום מלע"ז עמד גולד-שמידט [10], 2.

³² סיוע חלקי לדעה זו, מכיוונים אחרים, ראה בהערות 16, 17, 20, 30.

³³ הופיע בתרגום אנגלי בידי גאסטר [28] (ובשנת 1971 גרס מחדש בלויית מבוא מאת שורצבאום [32]). הוצאת הנוסח העברי היא השימה הכרחית. נראה שאשכילי [6], 68 הכין את כתב-היד לדפוס, אך לא זכה להגשמתו ונתן את כתב-היד הועתק ונלקט בשנת 1325 בידי אליעזר בן אשר הלוי (ראה שורצבאום [32], 2 ואילך) ירחמאל בן שלמה הוא ממקורו הכוללים של החיבור כולו, והוא בן המאה ה-11 או ה-12 (ראה גוידאאר [29], וכן אורבך [3], לפי המפתח, ושורצבאום [32], 3–12). אחרת סבר גאסטר [28], 11 (ועד), המתאר אותו לאמה השישית או השביעית. שאלה שאין עליה תשובה היא, אם סיפורו הוכנס לקובץ כבר על-ידי ירחמאל, או רק על-ידי המעתיק האחרון, של-קח גם חלק בלוקט.

³⁴ נוסח כתב-היד שנבחר לפרסום מובא להלן כנתינתו, אך השיטה לעצמי לפסח על המחיקות שבו ועל ההגהות שבו שליו (שמקורן לא ידוע). לא הקפדתי על מסירת הקיצור-רים במקום שהם ברורים, או על שינוי כתיב ובדומה להם. ההערות בכתב-היד בדרך המדעית הנקושה, המקובלת על חוקי המדרש, אין בה טעם כשמדובר בסיפור ביניים, שמעתיקים להם התייחסו אליו בקדושה מרובה (ראה גם אלכסנדר [5], 15). לפעמים, במלים מרובות, הבאתי הצעות תיקון על-פי כתב-היד אחרים, והערתי על אותן

השונה במידה ניכרת מנוסח יעללינעק, אך זהה — בשינוי-יים של מה-בכך — לנוסח המשוקע בספר הישר (והמו"בא בילקוט שמעוני). מסתבר שבעל ספר הישר מעבד באופן מתון למדי את סיפורו (בנוסח כתבי-היד!) ומר-חיבו בפרטים נוספים ובמלל רב; ואילו הילקוט מצטט מנוסח כתבי-היד קטעים אחרים.

המימצא המתגלה מכתב-היד מבטל מעיקרו את הצורך להסביר את ההבדל שבין שני החיבורים עצמאיים שונים (ספר הישר מכאן ודימ"ר-יעללינעק מכאן), החו"קר נדרש מעתה להסביר את היחס שבין שתי גירסאות של אותו סיפור (דימ"ר-יעללינעק מכאן ודימ"ר-כ"ה [וספר הישר] מכאן). העמדה זו של העובדות הטקסט-אליות משנה, כמובן, את השאלות ומותר להעלות. לא אעסוק כאן בכל סבך השאלות הטקסטואליות, שהן בעייתיות ומורכבות. אעיר כאן רק שלוש הערות הנד-רשות להמשך הדיון:

א. במחציתו הראשונה של הסיפור (עד אמצע סימן יב לערך) אין שינויים קיצוניים בין נוסח הדפוסים לנוסח כתבי-היד. משם ואילך נמצא שינויים מפליגים, חסורים ותוספות, ואף כי סדר המאורעות מקבל בשני הנוסחים, לשונם והפרטים המובאים בהם שונים ונמצא ביניהם אף סתירות של ממש.³⁶

ב. בנוסח כתבי-היד חטיבה ארוכה (סימן יא וחלק מסימן יב בטקסט) התסרה בנוסח הדפוסים, והיא מעין מבט-לאחור (Flashback) החוזר על עניינים שכבר סופ-רו, והכל כדי להסביר ולתאר את המאורעות שקדמו בלירות בלעם לכוש ושגרמו אותו (סימן ח). נראה שח-טיבה זו היא יצירה עצמאית, ששולבה כן בעקבות המשפט "המה החרטומים [...] הכתובים בספר הישר", משפט המשמש בנקל כחולית-חיבור בין סיפור לסיפור.

ג. נוסח כ"ה שומר על-פירוב על לשון פסבדו-מק-ראית במה שנוגע לתחביר ולמורפולוגיה, ואילו נוסח הדפוס בלול מלשון מקרא ולשון חכמים³⁷ — מה שמקרב את ההנחה, שלפחות מבחינה לשונית קרוב יותר נוסח

הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. רשימה חלקית אצל דן [12], 271.

³⁶ ושת דוגמאות: א. שבע שנים שהה משה בכלא יתרו (דפ"ר) — עשר שנים (כתב-היד), ואין זה שינוי של מה בכך, שכן המסגרת הכרונולוגית של שני הנוסחים שונה לגמרי; ב. אליעזר הוא אותו בן של משה שלא נימול (דפוסים) — המדובר בנרושם (כתב-היד); ועל חשיבו-תו של שינוי זה ראה ורמז [30], 178–192.

³⁷ חש בכך כבר מעתיק כתב-היד פארמה (יירוס', 1233), המעיר אחרי החטיבה המופסת: "זאת עצות היו לפני לידת משה. ראה גם להלן, כן הערה 40. הסברו של גאסטר לתופעה [28], xc) הוא תמוה.

³⁸ לדוגמה: "ירעו סרים אחד מסריסי המלך ויאמר" (כתב-היד); "עד שבה אחד מן השרים לפני המלך ויאמר" (דפ"ר סים).

הדמויות, לא מצד הסגנון ולא מצד העלילה. לא עלה בידי לגלות בסיפור כוח שקיליים סגנוניים מכונים, לא תיבנות בעל משמעות או רבדים המתגלים למי שמנסה למצוא בסיפור יותר מידודות עלילתיים. (כשאני אומר שסיפור העלילה הוא "רדוד" אין כוונתי לקונטאציות השליליות של ההמלה. איני נכנס כלל להערכת היצירה, טעמים הספרותיים של המחבר וקוראיו-שבכות אינו עומד כאן לביקורת). ביצירה זו אין המספר רוצה לומר אלא מה שאתה מוצא בדבריו המפורשים, דהיינו, תיאור קוריו-תיו של משה, תיאור שמטרתו לגרום לקורא אותו, ענג הנגרם לו ממשעת (או קריאת) סיפור הרפתקאות מלא גיסיים. המחבר מעביר את הקורא מארץ לארץ (מצרים, כוש, מדין וכך הלאה) ומעלילה לעלילה, כשהסיפורים מציגים סכנות האורבות לגיבור (פרעה, בלעם והנחשים, יתרו, חרשי מצרים), וכיצד הוא מתגבר עליהן בחוכמתו ובערמוניותו, בכוחו הרב ובעזרת כוחות משמים. ישמע בסיפורו הד מעומדם לעלילות גבורה — לא דווקא יהוה-דיות — שסופרו מן הסתם באקלים התרבותי והחברתי שסיפורו צמח בו, כגון "רומאנסה של אלכסנדר" (ראה דן [12]), המספרת עלילותיו של גיבור ברוח ובכוח, החל מלדתו המופלאה, דרך קורותיו, מלחמותיו ומסעותיו, וכלה במותו.

שני שינויים מרחיקי-לכת עושה מחברנו בתיאור דמות משה בהשוואה לתיאורו המקראי:⁸⁵ משה הוא גיבור אינדיבידואלי הלוחם בסיפור את מלחמותיו שלו ופותר את בעיותיו האישיות. האספקט הלאומי הטבוע במשה המנהיג המקראי נדחק לפינה אפלה וכמעט נעלם. יעוד: משה אינו מתואר כנביא, נותן התורה, מייסד דת ומחוקק, אלא כבשר-ודם ארצי שכוחו וחוכמתו האנושיים עומדים לו בחייו לא פחות מן העזרה האלוהית. הסיפור אינו מכיר את "משה רבינו" של חז"ל — אף על פי שהוא נזכר בכותרת הסיפור — אלא את משה "הזואב הבודד", אישיות שנשטרפו אליה קווים מדמותם של אביו-רי השולחן העגול של המלך ארתור.

תמונה משמעותית וברורה יותר מתקבלת כשאנו בודקים את הסיפור לאור מקורותיו המשוועים. כבר אמרנו

ג. מיכּוּ הספרותי ומקורותיו של דימ"ר

אנו כורכים כאן בסעיף אחד שתי שאלות, שלכאורה הן ראויות לטיפול נפרד. אך כפי שנראה להלן, כשמדובר בסיפורנו (וככל הנראה בסיפורי המקרא המשובח של ימי-הביניים בכלל), אי-אפשר לעמוד על טיבה של היצירה, אלא אם חושפים תחילה את מקורותיה ותוהים על דרך עיבודם. הערכה נכונה של דימ"ר מותנית בהכרח מקומו בתולדות הסיפור המקראי המשובח, ובראיית מחברו, כאמור לעיל (פרק א), כמלקט היוצר מחדש חומר מצמצם מן המוכן.

בעל דימ"ר בחר בצורה הפשוטה ביותר של הציגורא-פה: תיאור בגוף שלישי ובזמן עבר של קורות הדמות המתוארת. מסגרת הסיפור חופפת לתולדותיו של משה: הוא פותח במאורעות הקשורים בלדתו ומסיים במותו. היסוד המארגן את הסיפור הוא הציור העלילתי, כלומר סיפור המעשה, המובא כאן בסדר כרונולוגי, בלי שהמאורע יבוא לפני המוקדם (להוציא סימן יא, כאמור לעיל), ובלי שיווצר מתח ספרותי העולה לקראת שיא כלשהו. מיקוד תשומת-הלב בעלילה, ורק בה, הביא גם לכך, שהמחבר אינו מתעסק בהנמקת הדמויות, ואינו מתעכב כמעט על חיי הנפש שלהן, רגשותיהן ומחשבותיהן. אנחנו יודעים רק מה עשו הדמויות, אך לא ניתן הסבר, מפורש או סמוי, למעשהיהן. כך עולות לפנינו דמויות חד-ממדיות, המצויות מצד פועליות בלבד. קצב הסיפור אינו קבוע; וזאת במיוחד בגלל היקפם השונה של המאורעות שעמדו לפני המחבר: בצד תיאור מפורט ומדוק-דק של אפיזודה אחת (משה בכוח [סימן ח, ט, י, יא]), יש תיאור רופף, קצר וחסר פרטים של אפיזודה אחרת (רצח המצרי [סימן ו]). לקראת הסיום נדמה שהמחבר מאבד את אורך נשימתו, והסיפור מסתיים בקול ענות חלושה, ברשימה מעין-קאטאלוגית של מאורעות ותוככים (סימן יט); כאלו אצלו הודרך למחבר, והוא מנסה להגיע בכל מחיר לסיפור על מות משה, כלומר לסיום העלילה.⁸⁷

כל האמור לעיל⁸⁸ מציג לפנינו סיפור עלילה רדוד שלא הושקעה בו כל מחשבה, לא מצד המיבנה ולא מצד

מלים ששילבתי לטקסט על-פי מקבילותיו, ושאלן ספק שנשטט מכתיב-יד הנרפס להלן. הפיסוק החלקי וחלוקת הסיפור לסעיפים — הם משלי.

⁸⁵ סיפור זה מצוי, מלבד בדימ"ר (וכן בספר הישר והילקוט שלקחו ממנו), רק אצל יוספוס, ארטנסוס (סופר הלניסטי בן המאה השנייה לפנה"ס; ראה גוטמן [9], ב, 109 ואילך) וברורגוס המיוחס ליונתן במדבר יב, 1. סיפור זה דורש עיסוק מפורט בפני עצמו, ואני דן בו באריכות במאמר העומד להופיע ב"אשכולות", ט.

⁸⁷ תופעה זוהי נמצא גם בספר הישר (הערות פרופ' היינמן).

⁸⁸ כל גיטיון ליסם בניתוח הסיפור מושגים מדויקים יותר מתורת הספרות נראה לי טפל. למשל, גיטיון לבנות ה"תא את מערכת הנאיה שבין ה"מספר הכליידע" שבסי-

פורנו לבין המחבר, צורם בקשר לדימ"ר, כשאני אני ידע לא רק מי המחבר, מתי חי והיכן התגורר, מה הוא חינוכו הספרותי ומה הן יצירותיו האחרות, אלא גם אין דואות אם אמר גם מדובר ביוצר יחיד, ואפילו אין ביטחון בכך, שהסיפור העומד לניתוח אכן יצא כצורתו הנחונה מתחת עטו של המחבר. נראה לי שזכותה של כל יצירת ספרות לניתוח בפני עצמה ושלעצמה לא תביא נאן לתוצאות משמעותיות. ה"י כוח המרתק שהתנהל בזמנו של דפי 'הספרות' (כרכים א—ב) בשאלת הפואטיקה של הסיפור המקראי, לא מתיישם לסיפורים מן הסוג שלנו, אם כי הבעיה העקרונית, היינו הלגיי-טימית של החללת כלי ניתוח ספרותיים על טקסט קדום יחסי, אחת היא.

⁸⁹ את הדברים הבאים בפיסקה זו למדתי מפי פרופ' יוסף דן.

שסביר יותר להניח את הימצאותם לפני בעל דמ"ר, יש טוענים שירדה לחוץ מגילולי בית אביה,⁴³ כלומר לט"בילת טוהרה, ואחרים סבורים שמחלתה פרשה ממנה לרחוץ באור,⁴⁴ ואילו סיפורו, כמו גם חיבורים אחרים,⁴⁵ מספר שירדה ליאור כדי להתקרב מן החום הכבד והשרב ששלח ה' באותה עת על מצרים. שתי התשובות הראשונות חסרות את יסוד הנס, והן לכל היותר מאורע מוצלח, מקרה בר-מזל. סיפורו מדגיש את יסוד הנס וידו המכוונת של האל: משמים ששלח על כל ארץ מצרים חום צורב, כדי שתרד זו ותציל את זה.

2. העדת האלמנטים הניסיים דווקא באה לביטוי במ"גמה נוספת: האדרת הנס והרחבתו בכל דרך אפשרית, גם אם יש בכך משום אבסורד. כשנתפס משה בידי פרעה, לאחר שנודע למלך על רצח המצרי, הוא ניצל — כך מסופר בכל המקורות — באורח גיסי: ירד מלאך משמים וגדמה למצרים בדמות משה; תפסו את המלאך ומשה נמלט. בסיפורו — ורק בו! — יש למוטיב ההיפוך פיתוח מוגזם: המלאך גדמה כשר הטבחים (היינו התליין) ושר הטבחים נתפסה דמותו לדמות משה. המלאך (בדמות תליין) ערף את ראשו של התליין (בדמות משה) ואיליו משה עצמו נמלט!

3. פועל-יצא מנסיות אלה הוא גיבוב משי הנס זה על זה. סיפור לידתם של התינוקות (סימן ב) הוא כולו נס על נס, אך גם לידתו של משה לשישה חדשים,⁴⁶ נבואת מרים המבשרת על הלידה, האור שגם לא הביא ללידה, הצלת משה התינוק בידי בת פרעה, סיפורו על-פי צו האל ליוגן משדי המצריות, מיבתו הג' חלת והשונות⁴⁸ והצלתו בידי מלאך מחופש, ההיפוך המופלא (נזכר לעיל) של דמויות משה, המלאך והתליין, וכן קפיצת הדרך של משה "מהלך מן יום"⁴⁹ — כל אלה

במקרא לעיל, שהחוקר העוסק בסיפור, המתבסס מצד תוכנו על מקורות קודמים, חייב לשאול מה הן אמות-המידה שהניחו את המחבר בשעה שבה מן המקורות מה שבה. בורר שהמחבר צריך היה לברור אותם אלמנטים המשולבים בסיפור השלם ואינם יוצרים כל סתירה עם הקשרם ועם הסיפור כולו;⁵⁰ אבל זה לא היה קנה-המידה היחיד שהניחה אותו. הרצון ליצור את משה באור חיובי מלא, כדמות אידיאלית מכל בחינה (ערמומי וחכם, נאמן לעמו ולדתו, אמיץ ורב-כוח, יפה-מראה, עשיר) הבא אותו, למשל, לדלג על סיפור משה וחטא מי-מריבה, סכידוע אינו מציג את משה באור חיובי דווקא. בכך מביא המחבר לאידיאליזציה של הדמות המקראית.

יחד עם זה, קשה להשיב על השאלה, מדוע לא שלב בסיפורו פרטים רבים על חיי משה, שבואיו היו מופרים לו, ושיכלו להתאים הן למסגרת הכרונולוגית של הסיפור וכן לדמות האידיאלית שביקש להציג, כגון סיפורי משה כרועה צאן יתרו,⁵¹ מכל מקום, הדרך הבטוחה למי שבא לעסוק בסיפור היא בדיקת אותם מוטיבים שאמנם שאל מספרנו מחומר קדום לו והביאם לדמ"ר.

במסגרת זו לא אוכל לעמוד על כל האלמנטים שנשלח המספר מן החומר שקדם לו ולעמוד על מקבילותיהם השונות והמבוקשות. דבר זה, שעשיתי לצורך אחר, מצביע על שפע המקורות שעמדו לנגד עיני המחבר ושמהם שאב. אני מעדיף להצביע כאן על כמה נקודות הנראות לי מהותיות ולהדגים כל תופעה היוצאת מהן בדוגמה פשוטה אחת.

1. בכל מקום שיכול היה המספר לבחור בין מוטיבים מקבילים — בחר בזה המצטיין באלמנט על-טבעי ברור. בספר רות הקדומה נמצא שש דעות שונות המסבירות (מה שלא פירש המקרא) מדוע ירדה בת פרעה, בתו של המלך הגדול ושלטיה של כל מצרים, "לרחוץ על היאור" כחתם העם. שלוש מן הדעות מתקשרות אל האמור בתורה (ות' דבר פרעה לרחוץ על היאור" (שמות ב, 5) ושלוש, חיצוניות, סטוט לגמרי מסיפור התורה.⁵² במקורות,

⁴⁰ ומכאן אחת הראיות החתוכות לכך שסימן יא הוא תוספת (ראה לעיל פרק ב), שכן יש בו סתירות לנאמר במקומות אחרים בסיפור. יתרו מוצג בו באור חיובי (ואילו בסימן יג דמותו שלילית), והמניע להשלכת בני ישראל ליאור הוא, כבמקרא, הפחד מן העם (ואילו בסימן א—ב המניע הוא הפחד מפני משה העתיד להילול).⁴¹

⁴² ראה גינצבורג [11], ג, 165–164 (והמקורות שצין שם). הוא הדין בסיפור משה ומאבקו במלאכים בשעת מתן תורה (שם, ד, 60–63), והסיפורים הרבים הקשורים במותו (שם, ד, 233 ואילך).

⁴³ פילון (ראה גינצבורג [11], ג, 261, הערה 48) מספר, שיצא אה לשוח כדי להקל על מועקת ליבה שנבעה מעקרותה. בקדמוניות המקרא (ט, 15) מסופר על חלום שהורה לבת פרעה לצאת היאור, כאשר אסתר השומרוני ("תרכין", טו [תש"ד], 74) מסופר שירדה לראות בגאות לא רגילה.

⁴³ סוטה יב, ע"ב; מגילה יג, ע"א; ונחומא שמות, ז; שמות רבה א, כג (וכן מדרש הגדול לפסוק).

⁴⁴ פרקי דרבי אליעזר, מח; ונחומא, שם (וראה כשר [20] על ב, 6, והערה נה) וכן מדרש הגדול, שם.

⁴⁵ התרגום לפסוק המיוחס ליונתן (המכיר, אמנם, גם מן-טוב המכילה לצורך רפואה) וכן במדרש שלכן טוב לפסוק.

⁴⁶ ירושלמי, ברכות פ"ט (יג ע"א); שמות רבה א, לא; דברים רבה ב, כט; שוחר טוב ג, ד; שכל טוב, עמ' 17; מכילתא דיתרו, פ"א (עמ' 192 במהדורת הורוויץ-ריבין); מכילתא דרשב"י, עמ' 129; מדה"א לשמות ב, 15; שיר השירים רבה ז, ד.

⁴⁷ מסורת זו מופיעה, מלבד בדימ"ר, גם בתרגום המיוחס ליונתן לשמות ב, 2, ובמדרש הגדול לפסוק. דעה זו נמצאת גם במסורות שומרוניות (כשר [20] על הפסוק, והערה יג). ראה גם פלוסר [26], 64–67, דברי היינונים [15], 214, הערה 36.

⁴⁸ בנוסח הדפוסים: "שלושה ימים". מסורת זו מופיעה רק בדימ"ר וגרמנות אולי במדרש הגדול לבראשית (עמ' שסו). בסתדמ"ר צא, ע"א ("שלושה קפצה לתן הדרך [...]"). אין משה נזכר.

דעים, וגם זיעת המצרים בכלל. גם מוטיב פאנטאסטי זה אין לו אח ורע מחוץ לסיפורנו.

העדפת מעשי הנס על מאורעות של יום-יום, פיתוח מוגזם, דמיוני ואף אבסורדי של אלמנטים סיפוריים, שיי לוב מלאכים בכל אתר ואתר, גיבוב מעשי הנס ועיבוי דמויות וס – כל אלה שורשם וראשיתם כבר בספרות חז"ל, ואף בסיפורנו, במה שנוגע להם, פריצת דרך או שינוי מהפכני.⁵⁴ אלא שכאן הם מופיעים בתדירות רבה ובדחיסות גדולה יחסית, ובזה (וכן, כאמור, בעצם בחינתו בהם מכלל החומר שהכיר) מתאפיין סיפורנו. כוח יצירה עצמאי משלו כמעט שאין לו. פה ושם הוא מפתח בחינת עושר השמור לבעלי לרעתו, אלמנט סיפורי בודד, אך בעיקרו הוא יודע רק ללוש ולצקת מחדש אלמנטים שחוקים, למחזור את כל הקורות בהקניינים פנים מחוד – שות-כביכול לחומר שגירתו ומוכר. זאת הוא מניח על ידי מדיניות הסלקציה שנקט, הרוח הדמיונית המרחפת מעל לסיפור וגורש האלמנטים הניסטיים. מבחינת יחסו של בעל דימ"ר אל ספרות חז"ל ותכניה אני נוטה אפוא לראות בו אפ"י 11.

יש עוד מקום לעסוק בסיפורנו גם מצדדים אחרים,⁵⁵ אך גם האמור כאן, עם כל פשטותו, ושמא אף פשטנותו, עשוי לתרום – הן על-ידי פירסום טקסט חדש, והן על-ידי הצגת כמה שאלות יסוד הכרוכות בו – למחקר הסיפור העברי בימי-הביניים. זהו רובד ספרותי ענף מאוד, שחשיבותו, ולו גם כחוליות-מעבר בתולדות הספרות, לא זכתה כמדומה להכרה המתאימה.⁵⁶

⁵³ על העיבוי ראה היינמן [16], 27 ואילך. בסיפורנו מתבטאת התופעה בדמותו של משה, כאמור לעיל, ובייחוד בדמותו של בלעם, המוצג לאורך הסיפור כולו – ללא מיגבלות של זמן ומקום – כארבעה של משה בה"א הידיעה, אבטיפוס של שונא ישראל.

⁵⁴ ודאי שיש לראות בנטיית המחבר לדרוף אחרי המותר, הדמיוני והנפלאי משהו ממאפייני החברה שלמנעו כתב (כמו גם היראליה המשתקפת בסיפור – כלי-השפה, הלבוש וכד.). השווה דן [12], 130. מבחינה זו יש בסיפור המקראי המשותכט של ימי-הביניים כדי ללמד על הקוראים בכתב, על מאופיינם ועל אופיינם.

⁵⁵ במיוחד מציקה השאלה, מה הם המקורות הישירים שעמדו לנגד עיניו. יש דימ"ר אלמנטים שלא מצאתי להם מקבילה, ויש בלבר אם הם יידיאיים, או שמא אבד ממנו מקורם. יש נסות ולפתור את זיקתו המיוחדת של סיפורנו אל המסורת התרגומית (ראה הערות 36, 45, 47; ולא הבאתי את חלק מן החומר הקשור בשאלה זו!), וכדאי לבדוק, במחקר רחב יותר, כיצד נתגלגל סיפור מפורט של יוספוס (ראה גם הערה 36 לעיל) אל דימ"ר.

⁵⁶ לאחר סידור המאמר בדפוס הופיע ספרו של דן על הסיפור העברי בימי-הביניים [12], 212, וכמובן לא יכולתי עוד להת-ייחס אליו בפרוטרוט. מכל מקום, הפרק המוקדש לסיפור המקראי המשותכט הוא פרק קצר, המסתפק בסקירה כללית ולא מפורטת, ולדימ"ר מוקדשות בו שורות אחדות בלבד.

ורבים אחרים הם מעשי נס התוכפים זה לזה; אין אתה מספיק להתרשם מנס זה, וכבר אתה פוגש נס נוסף. גיבוב מעשי הנס ושילוב מלאכים בכל מקום אפשרי מצביעים על פזרנות וזבובו באלמנטים על-טבעיים. נדמה שהמחבר חש כי הנס הבודד כבר אין בו כדי להרשים, הן משום שהוא כשלעצמו אינו מרשים דיו והן משום שהקורא עשוי או אמור להכיר, והוא מתגבר על כך בגודש של ניסים ונפלאות.

⁴ אלמנטים סיפוריים קדומים ביחס זוכים בסיפורנו לפיתוח אד-אבסורדום בעזרת דמיון מזור עד מאוד.⁵⁰ בסיפורנו – ורק בו! – נמצא, למשל, המוטיב המזור על גידול שערותיו של כל תינוק "עד ארכובותי למען יתכסה בהם" (סימן ב). במקורות קדומים יותר⁵¹ – כמו גם בהגדה של פסח – דורשים את תינוקא טו, 13–1 לעניין גידול הילדים בשדה, ומספרים שהמלאכים (או אף הקב"ה עצמו) כרתו את טבור התינוק, רחצוהו, סכו אותו בשמן, המליחוהו במלח והלבישוהו – הכל בעקבות הפעולות המתוארות בלשון אלוטית בדברי הנביא שם. בסיפורנו מפתח מוטיב הדאגה העל-טבעית אל מצבר לוסק⁵² לדמיון הישר. הילדים מתוארים כמין יצורים מורלים ששער ראשם עוטפים מראש ועד רגל. דוגמה אחרת לאותה תופעה: בתיאור מכת צפרדע (סימן יח) נזכר, שגם הזיעה הנוטפת מגופם של המצרים הופכת לצפרדעים, שהרי כל "מימי מצרים" עשו צפר-

⁵⁰ כדברי פלוטר:

[...] a mixture of creative fabulation and queer fantasy is characteristic of a large part of fiction from late Antiquity and the Middle Age. ([26], 79) [...] תערובת של המצאת-עלילות יצירתית עם פאנטאזה זה מורה אופיינית לחלק ניכר מן הסיפורת של סוף העת העתיקה וימי-הביניים.]

⁵¹ סוטה יא, ע"ב; דברים רבה (מהדורת ליברמן), עמ' 14; סדר אילוח רבה, פ"ו (עמ' 43); שמות רבה כג, ח; פרקי דרבי אליעזר, מב.

⁵² אצטרי (בפרק א לעיל), שפסוקי המקרא מיטשטשים בהקשר, וביטויי האסמכתא מן הכתוב נעלמים. אין זו תופעה חיצונית בלבד, ויש לה השלכות תוכניות-ענייניות: האגדה הקדומה על נס גידול הילדים בשדה יצאה גם מן הפסוק "ויניקוהו ב ש מפלע ו ש מן מחלמיש צור" (דברים לב, 13), והבינה מטאפורות אלה במשמעותן הייצוגית, לאמור: דבש ושמן היה מאלכם של התינוקות בשדה. סיפורנו כבר רחוק מדרשת הכתוב. הוא מחליף באופן חופשי את הדבש השמן בדבש וחלב (סימן ב), ובמדברש ויושע (איו"ג) שטיין [4], א, 149) מחליף החלב בחמאה! משניתקת האגדה מן הפסוק שהוליד אותה, מותר לה לפשוט ולהחליף את לבושה באופן חופשי. אין ספק שהפסוק השגור "ארץ זבת חלב ודבש" הוא שגרם למספר לשונות, שלא יידעין מן חלפת הדבש, המקורות הקדומים יותר. גם זה נ"ת קלות מ מ ד ש ה כ ת ו ב מאפינת אפוא את הסיפור המקראי המשותכט של ימי-הביניים.

ד. מהדורת הטקסט *

[א. חלום פרעה ופשרו]

בשנת מאה ושלשים לדרת ישראל מצרימה ופרעה חלם והנה יושב על כסא מלכותו. וישא עיניו וירא והנה זקן אחד עומד לבגדו ובידו מאונים ממאזני הסוחרים. ויקח האיש הוֹקֵן את המאונים ויתלם לפני פרעה ויקח את כל זקני מצרים ושריה וכל גדוליה ויאסרם ויתנם יחד בכף מאזנים האחת, ואחרי כן לקח טלה חלב אחד ויתנהו בכף מאזנים השנית ויכרע הטלה את כולם. ויתמה פרעה על החוֹזֵן הגורא ההוא, מדוע יכרע הטלה את כולם. ויקץ פרעה והנה חלום. וישכם פרעה בבקר ויקרא לכל עבדיו ויספר להם את החלום וייראו האנשים יראה גדולה. ויען סרים אחד מסריסי המלך ויאמר: אין זה כי אם רעה גדולה אשר תצמח למצרים באחרית הימים. ויען המלך את הסרים ויאמר לו: ומה יהיה? ויאמר הסרים למלך: ילד יוולד בישראל ויחריב כל ארץ מצרים. אם על המלך טוב, יצא דבר מלכות מלפניו ויכתוב: בכל ארץ מצרים ולא יעבור, אשר כל זכר הילוד בעברים יהרג למען תחדל הרעה הזאת מארץ מצרים. ויעש המלך כן.

[ב. לידתם הפלאית של בני ישראל]

וישלח ויקרא למילדות העבריות, אשר שם האחת שפרה ושם השנית פועה. ויאמר: בילדכן את העבריות וראיתן על האבנים אם בן הוא והמתן אותו ואם בת היא וחית. ותראינה המילדות את האלהים ולא עשו כאשר דבר אליהם מלך מצרים ותחיינ את הילדים. ויקרא מלך מצרים למילדות ויאמר להן: מדוע עשיתן את הדבר הזה ותחיינ את הילדים? ותאמרנ המילדות אל פרעה: כי לא ננשים המצריות נשים * העבריות, אשר הנה דמות לחיות השדה * אשר הנה * צריכות למילדות כי בטרם תבא אליהם המילדת וילדו. וירא פרעה כי לא יכול להם ויצו פרעה לכל עמו לאמר: כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו וכל הבת תחיו. והיה כשמוע בני ישראל את הדבר הזה אשר צוה פרעה להשליך זכריהם היאורה ויפרדו מקצת העם מנשיהם ומקצתם דבקו בם. והיה בעת לידתה ותצאנה (תנשים) * השדה, וה, אשר נשבע לאבותיהם להרבותם, שלח להם מלאך ממשרתי אשר בשמים לרחצו במים ולסוכו ולמולחו ולחתלהו ולשום בידו שתי חלוקי אבנים, מן האחת יונק חלב ומן האחת יונק דבש. וגם את שערותיו מגדיל עד ארכובותיו למען יתכסה בהם, לעגנו ולרפקו * בוומלו עליהם. ויהי בחמול אליהם עליהם ובבקשו להרבותם על פני כל הארץ, ויצו לתבל ארצו וקיבלתם להשמר בה עד אשר יגדלו, ואחרי כן פתחה פיה ותקאם ויציצו כעשב השדה וכצמחי יער וישובו * אל איש ממשפחותיו * ואל בית אבותיו וידבקו בם. והיה כקבלה * הארץ ילודי בית יעקב כחמלת אל עליהם, ויצאו כל מצרים השדה לחרוש * בצמד בקר ובמהרשותו ויחרשו על גבם כמשדד בעת הזרע והיה בתורשם ולא יכלו להוויקם ויעצמו את דמם.

[ג. לידת משה]

איש לוי היה בארץ מצרים ושמו עמרם בן קהת בן לוי בן יעקב. וילך האיש אל יוכבד בת לוי אחות אביו ותהר האשה ותלד בת ותקרא את שמה מרים, כי בימים ההם החלו בני חם למרר חיות ישראל. ותהר עוד ותלד בן ויקרא את שמו אהרן, כי בימי הריגה החל פרעה לשפוד דמי זכוריהם ארצה ומחם להשליך אל יאור מצרים. והיה כהשמע דבר המלך דתו ובהשליך * וזכוריהם יאורה, ויפרדו רבים מעם ה' מנשיהם ויפרד גם האיש עמרם מאשתו. והיה בעת ההיא מקץ שלש שנים ותהי רוח אלהים על מרים ותלד ותתנבל בתוך הבית לאמר: הן הבן *¹⁰ גולד מאבי ומאמי בפעם הזאת והוא יושע את ישראל מיד מצרים. והיה בשמוע עמרם את דברי הילדה וילך ויקח את אשתו, אשר גרש בצוות פרעה לאמר לאבד את כל זכר לבית יעקב. ויקחה בשנת שלש להגרשה ויבא אליה ותהר לו. והיה מקצה ששה חדשים לעת היותה ותלד בן וימלא כל הבית אור גדול כאור השמש הירח בעת זורחם. ותהר האשה את הילד כי טוב הוא ונחמד למראה ותצפנהו שלשה ירחים בחדר הפנימי.

* ראה הערה 35, ע"ל.

I wish to express my gratitude to the Curators of the Bodleian Library for their permission to publish the text given in the following pages.

- (1) וכתב; (2) הנשים; (3-3) ואינו; (4) על-פי כ"י אחרים; (5) ולפנקו; (6-6) איש אל משפחתו; (7) בקבל; (8) איש; (9) להשליך; (10) בן;

[ד. משה בתיבה]

בימים ההם הפרימו סוד כל מצרים לאבד שם העברים, ותלכנה נשי מצרים ארצה גשן, אשר שם בני ישראל, ותשאנה גוריהם עד כתפיהם, עד אשר לא ידברו. ותלך האשה ותצפון את בנה מפני מצרים, לבלתי דעת מצרים עת ליתנה לבלתי השחיתם ולבלתי כלותם מעל פני האדמה. ותבאנה נשי מצרים גשנה וילדיהן אשר לא ידברו אותם.¹¹ והיה כבוא המצרית בית העברית וילדה מגמגם בלשון, והיה כגמגמו ויענהו הילד הצפון מתוך החדר, ותלכנה המצריות ותאמרנה בית פרעה ופרעה שולח את שוטריו לקחת את הילדים להמיתם. והיה כמשלש חדשים לעת צפון האשה את הילד ויודע הדבר בית פרעה. ותמהר האשה טרם באו השוטרים לקחתו, ותקח לו תיבת גומא ותחמרה בחמר ובזפת ותשם בה את הילד ותשם בסוף על שפת היאור ותתצב אחותו מרחוק לדעת מה יעשה לו. וישלח האלהים שרב וחום בארץ מצרים ויבער בשר האדם עליו כאשר יבער השמש בתקופתו ויצר להם מאד. ותרד בת פרעה לרחוק על היאור מפני חום השרב ונערוהיה הולכות על יד היאור וגם כל נשי מצרים כהנה. ותרא בתיה את התיבה צפה על פני המים ותשלח את אמתה ותחקי, ותפתח ותראהו את הילד והנה נער בוכה ותחמול עליו ותאמר: מילדי העברים זה. ותבאנה נשי מצרים ההולכות אל יד היאור להניקהו ולא אבה לינו, כי מאת ה' היתה סיבה להשיבו אל שדי אמו. ותאמר מרים אחותו אל בת פרעה: האלך וקראתי לך אשה מינקת מן העבריות ותניק לך את הילד? ותאמר לה: לכי. ותלך ותקרא את אב הילד, ותאמר לה בת פרעה: היליכי את הילד הזה והניקיהו לי ואני אתן את שכרך שתי כסף ליום לירח.¹² ותקח האשה את הילד ותניקהו.

[ה. שמותיו של משה]

והיו מקץ שנים שנה ותביאהו לבת פרעה והיה לה לבן ויקרא¹³ שמו משה, כי מן המים משיתיהו. ואביו קרא לו חמר, כי בעבורי חובר עם אשתו אשר גרש. ואמו קראה לו יקותיאל, כי קיחתו אל שדיה. וישיבתו האלהים אליה. ואחותו קראה לו ירד, כי ירדה אחריו אל היאור לדעת מה יהיה בסופו. ואחיו קרא לו אבי זנח, לאמר זנח (אבי¹⁴) את אמי וישיבה בעבור זה. וקחה אביו¹⁵ קרא לו אביגדור, כי בעבורו גדר האלהים פרץ בית יעקב ולא יספו להטיל אותם למים. ומינקת¹⁶ קראה לו אבי טוב, לאמר בסוכה הוצפן שלשה חדשים מפני בני חם. וכל ישראל קראו לו בן נתנאל, כי בימיו שמע אלהים את נאקתם מיד דוחקיהם.

[ו. משה וכתר פרעה]

והיה בשנת השלישית ללדת משה ופרעה יושב לאכול והגבירה יושבת בימינו ובתיה יושבת בשמאלו והנער יושב בחיקה וכל שרי המלוכה יושבים אצלו. והיה הם יושבים על השולחן ויושם הנער את ידו ויקח את העטרה מעל ראש המלך וישם אותה בראשו. ויבהל המלך והשרים על הדבר הזה וימהוהו וימחה גדולה מאד. ויעז בלעם הקוסם אחד מטריסי המלך ויאמר: זכור נא אדוני המלך את החלום אשר חלמת ואת אשר פתר לך עבדך. ועתה הלא זה העלם מילדי העברים אשר רוח אלהים בקרבם ומחכמה עשה זאת ויבחר לו את מלכות מצרים. כה עשה אברהם אשר התיש את חיל גמרוד מלך כשדים ואת אבימלך מלך גרר וירש את ארץ בני חת ואת כל ממלכות כנען. ומצרימה ירד גם הוא ויאמר אל אשתו אחותי היא, למען הכשיל את מצרים ואת מלכה. וגם יצחק כה עשה לפלשת אשר גר שם בגרר ויעצם כחו מכל פלשתים. גם את מלכה רצה להכשיל באומרו לאשתו אחותי היא. ויעקב הלך בעוקבה ויקח מיד אחיו בן אמו את בכורתו ואת ברכתו וילך פדנה ארם אל בית לבן אחיו ויקח בערמיתו מידו את בנותיו ואת מקנהו ואת כל אשר לו ויברח וישב ארצה כנען. וימכרו בניו את יוסף מצרימה ויגתן בבית הכלא שנים שנים עד אשר חלם פרעה הקדמוני חלומות ויוציאוהו מבית הכלא ויגדלוהו על שרי מצרים על פותרו חלומותיו לו. והיה בהרעב אלהים את הארץ וישלח ויבא את אביו ואת אחיו מצרימה, ויכלכלם בלא מחיר והוון ואותנו קנה לעבדים. אם על המלך טוב נשפכה את דמו, פן יגדל ויקח את המלוכה מידיך ותאבד מצרים. וישלח האלהים מלאך ממלאכים ושמו גביראל וידמה כאחד מהם. ויען המלאך ויאמר: אם על המלך טוב, יביאו אבן שהם וגחלי אש וישימו לפני הילד. והיה אם ישלח ידו אל השוהם דעו כי מחכמה עשה

(11) איתם; (12) חסר בכה"י האחרים; (13) ותקרא; (14) על-פי כ"י אחרים; (15) אבי אביו; (16) ומינקתו;

ונהגהו, ואם אל הגחלת ישיש ידו דעו כי לא מחכמה עשה כן ונחיהו. ויטב הדבר בעיני המלך והשרים ויעשו כדבר המלאך. ויביאו לו את השותם ואת הגחלת ויקחוהו¹⁷ המלאך (את¹⁸) ידו אל הגחלת ותדבק הגחלת באצבעו וישאה אל פיו ותבער קצת שפתיו וקצת לשונו ויעשה כבד פה וכבד לשון ויחדלו המלך והשרים מהמית את הילד. והיה בבית פרעה אחרי כן שנים חמש עשרה. והיה בהיות הילד בבית המלך בגדי ארגמן לבושו ויגדל בקרב בני המלך.

[ז. רצת המצרי וברית משה]

והיה מקצה שנים חמש עשרה לבואו בית המלך, היא שנת שמונה עשרה ליום הוולדו, ויתאו הילד אל אביו ואל אמו וילך אליהם ויצא אל אחיו בשדה וירא בסבלותם. וירא איש מצרי מכה איש עברי מאחיו. והיה כראות האיש המוכה את משה וינס אליו לעזרה, כי האיש משה נכבד וגדול בבית פרעה, ויאמר אליו: בי אדוני, האיש המצרי הזה בא אל ביתי לילה ויאסרני ואל אשתי בא לפני ועתה מבקש את נפשי לקחתה. והיה כשמוע משה את הדבר הרע הזה ויחר אפו מאד ויפן כה וכה וירא כי אין איש ויד את המצרי ויטמנהו בחול ויצל את העברי מיד מצרי. וילך משה וישב בית המלך והאיש העברי שב לביתו. והיה כשבו האיש הביתה ויאמר לגרש את אשתו, כי לא נכון לבית יעקב לבוא אל אשתו אחרי אשר הוטמאה. ותלך האשה ותגד לאחיה ויבקש אחי האשה להורגו ונס אל ביתו וימלט. והיה ביום השני ויצא משה אל אחיו וירא אותם והנה נצים ויאמר לרשע: למה תכה רעך? ויען אחד מהם ויאמר לו: מי שמך לאיש שר ושופט עלינו, הלהורגנו אתה אומר כאשר הרגת את המצרי? וירא משה ויאמר: אכן נודע הדבר. וישמע פרעה את הדבר הזה ויצו להרג את משה. וישלח האלהים את מיכאל שר צבא מרום וידמה כדמות שר הטבחים ויקח את החרב מידו ויסר את ראש שר הטבחים כי נהפך דמותו לדמות משה. ויחוק המלאך בימין משה ויציאהו ממצרים ויניחהו מחוץ לגבול מצרים מחלץ מ' יום. וישאר אך אהרן ויתנבא בתוך מצרים אל בני ישראל לאמר: איש שיקצויו השליכו ובגילולי מצרים אל תטמאו. וימרו בני ישראל ולא אבו שמוע ויאמרו (ח'¹⁹) להשמידם, לולי ה'²⁰ אשר זכר את בריתו אשר כרת את אברהם ואת יצחק ואת יעקב. ותלך יד פרעה הלך וקשה על בני ישראל וילחצם וידחקם עד עת שלח ה' דברו ויפקדם.

[ח. מרד בלעם במלך כוש]

בימים ההם נהייתה מלחמה בין כוש ובין בני קדם וארם וישעו במלך כוש. ויצא קינקוס מלך כוש להלחם בארם ובבני קדם. ויד קינקוס את ארם ואת בני קדם וישב מהם שבי גדול וכינעם תחת בני כוש. והיה כצאת קינקוס להלחם בארם ובבני קדם ויעזבו את בלעם הקוסם, הוא לבן הארמי היוצא מפתור, ושני בניו עמו, יגיס וימברס, לשמור את העיר ודלת עם אתו. ויועץ בלעם את עם הארץ למרוד במלך קינקוס לבלתי לבא²¹ העירה. וישמעו אליו עם הארץ וישבעו לו וימליכותו עליהם למלך ואת שני בניו הפקידו לשירי צבאות. ויגביהו את החומות מאד משני צדי העיר ומן העבר השלישי חפרו בארות רבות בלא מספר בין העיר ובין הנהר הסובב את כל ארץ כוש ויבקיעו שם את מי הנהר. ומן העבר הרביעי קבצו נחשים לרוב מאד בלחשים ובכשפיהם ואין יוצא וזא אלהים. והיה כשוב המלך וכל שרי החיילים מן המלחמה וישאו עיניהם ויראו את חומות העיר כי גבהו מאד ויתמהו מאד. ויאמרו: ראה ראו כי אחרנו במלחמה ויגביהו את חומת העיר ויזקוקם לבלתי בא עליהם מלכי כנען למלחמה. והיה כאשר קרבו אל העיר ויראו והנה שערי העיר נעורים. ויקראו אל השוערים לאמר: פתחו לנו ונבואה העיר. וימאנו השוערים לפתוח להם במצות בלעם הקוסם ולא נתנום לבא העירה. ויערכו מלחמה נוכח השערה²² וישלו מחיל קינקוס ביום ההוא שלשים ומאה איש. והיה ביום השני וילחמו מעבר הנהר ויבואו שלשים ורובי פרישים במים ההמה ויבקשו לעבור ולא יכולו ויטבעו בתוך הבארות ויתמנו²³ וימותו. ויצו למלך²⁴ לחשוב עצים לעשות רפסודות לעבור עליהם ויעשו כן. והיה כבואם אל מקום הבורות (הי'²⁵) המים מתגלגלים כריחים ויטבעו ביום ההוא מאתים איש על עשר רפסודות. והיה ביום השלישי ויבואו מצד הנחשים

(17) ויקח; (18) על-פי כ"י אחרים; (19) על-פי כ"י אחרים; (20) חסר בשאר כה"י; (21) בוא; (22) השער; (23) חסר בשאר כה"י; (24) המלך; (25) על-פי כה"י האחרים;

ולא יכל²⁶ לגשת שמה ויהרגו הנחשים מהם מאה ושבעים איש ויחדלו להלחם על כוש ויצורו על כוש שנים תשע ואין יוצא ואין בא.

[ט. משה עולה למלוכה בכוש]

ויהי בהיות המצור על כוש ויברח משה ממצרים ויבא אל מחנה קינקנס מלך כוש. ומשה בן שמונה עשרה שנה בבורחו מפני פרעה וינס וימלט אל מחנה קינקנס הצרים בפעם ההיא על כוש. והימים אשר צר קינקנס על כוש שנים תשע. והיה הבחור הולך ובא עממה ויאהב המלך והשרים וכל חיל המלחמה את הבחור, כי רב ויקיר הוא וקומתו כארז אדיר ופניו כצאת השמש וגבורתו כארי ויהי יועץ למלך. והיו מקץ תשע שנים ויחלה מלך כוש את חוליו אשר ימות בו. והיו ביום השביעי לעת חלותו וימת קינקנס מלך כוש. ויחנטוהו עבדיו ויקברוהו נוכח שער העיר הפונה ארץ מצרים ויבנו עליו בניין נאה וגבוה מאד ויפתחו אל האבנים את כל²⁷ כלי מלחמותיו ואת כל²⁸ גבורותיו. והיו אחרי אשר השלימו הבניין ויאמרו איש אל רעהו: מה נעשה? אם אמרנו נבא אל העירה ונלחמה שמה — ויפלו ממנו חללים רבים כבראשונה. ואם אמרנו נשב במצור — ושמעו כל מלכי ארם ובני קדם כי מת מלכינו ובאו עלינו פתאם ולא ישאירו לנו ממנו שריד. ועתה לכו ונמליכה עלינו מלך ונשב במצור עד הנתן העיר בידנו. וימהרו ויפשטו איש את לבושו וישליכו ארצה ויעשו בימה גדולה וישכיבו עליה את משה ויתקעו בשופרות ויאמרו: יחי המלך. וישבעו לו כל השרים וכל העם לתת לו את הכושת הגבירה אשת קינקנס לו לאשה וימליכו אותו עליהם. ומשה בן שבע ועשרים שנה במלוכו על כוש.

[י. כיבוש העיר כוש]

ויהי ביום השני למולכו ויעדו כולם לפני המלך ויאמרו לו: אם על המלך טוב הבה לנו עצה מה נעשה, כי זו תשע שנים לא ראינו את נשנו ואת בנינו ונשב במצור. ויען המלך את העם ויאמר: אם תשמעו בקולי דעו, כי הנתן העיר בידנו. ועתה, אם נלחם בהם ויפלו ממנו כבראשונה, ואם אמרנו נבא המימה ויעלעו²⁹ ממנו כבראשונה. ועתה לכו היערה וישאו³⁰ מבני החסידה איש את אפרוחיו בידו והיו לכם למשמרת עד גדלם ולמדום לטוס כדרך בני הנץ. וימהרו העם וילכו היערה ויעלו על הברזים ויביאו איש אפרוחו בידו ויעשו כדבר המלך. והיו כאשר גדלו בני החסידה ויצו המלך להרעים ימים שנים ויעש העם כן. והיו ביום השלישי ויאמר אליהם המלך: לבשו איש כלי מלחמתו בידו ורכבו איש על סוסו, וקחו איש אפרוחו בידו ונקומה ונלחמה בעיר מקום אשר הנחשים יש ויעשו כדבר המלך. והיו בהגיעם אל מקום הנחשים ויאמר המלך: שלחו איש את אפרוחו. ויטסו בני החסידה על הנחשים ויאכלום וישביתום מן המקום ההוא. והיו כראות המלך והעם אשר נשבתו הנחשים ויריעו העם תרועה גדולה וילחמו העירה ויתפשוה ויבואו איש אל ביתו אל אשתו ואל אשר לו. וימותו ביום ההוא מעם הארץ אלף ומאה איש מיושבי העיר, ומעם המצור לא מת אחד.

[יא. כיצד הגיע בלעם לכוש?]

והיו כראות בלעם הקוסם כי נלכדה העיר ויפתח השער וירכב על הסוס הוא ושני בניו וינוסו מצרימה אל פרעה מלך מצרים. המה החרטומים המכשפים הכתובים בספר הישר היועצים את פרעה לאבד שם יעקב מעל פני האדמה. והיו כמלוך פרעה על מצרים וישנה את חוקות המלכים הראשונים ואת דתיהם ויכבד עולו על כל יושבי ארצו וגם על בית יעקב לא חמל בעצת בלעם הקוסם ושני בניו, כי יועצים למלך היו בימים ההם. ויועץ המלך את שלשת יועציו, שם האחד רעואל המדיני ושם השני איוב ושם השלישי בלעם הפתור, ויאמר: הנה עם ישראל רב ועצום ממנו. הבה נתחכמה לו פן ירבה והיה כי תקראן מלחמה ונוסף גם הוא על שונאינו ונלחם בנו ונעלה מן הארץ. ויען רעואל המדיני את המלך ויאמר: המלך לעולם יחיה. אם על המלך טוב אל תשלח ידך בם, כי אלהיהם בחר בם מימי קדם ויקחם לחבל נחלתו מכל גויי הארץ ומי בכל מלכי הארץ אשר שלח בם ידו ונקח ולא עשה בו אלהיהם נקם? הלא ברדת אברהם מצרימה ויצו פרעה לקחת את שרה אשתו וינגעהו ה' אלהימו נגעים גדולים ואת ביתו עד אשר השיב לו את אשתו ויתפלל

(26) יכלו; (27-27) חסר בשאר כה"י; (28) ויטבעו?; (29) והביאו;

עליו וירפא. גם לאבימלך בגרר הוכרת ⁸⁰ בעוצר כל רחם מאדם ועד בהמה ויבא אליו בחלום למען ישיב לו את אשתו אשר לקח ממנו, ואחרי התווכח כל אנשי גרר השביב לו אשתו. ויחפול עליהם אל אלהיו ויעתר לו וירפאם. אך ⁸¹ אל יצחק הפליא פלאיו בהגרשו (מגרר ⁸²) ויתביש כל מוצאי מימיהם ועצי תנובתם לא צמחו ושדי נשיהם ובהמתם נמקו. וילך אלי אבימלך מגרר ואחוזת מרעהו ופיכל שר צבאו ויקדו לו ארצה ויבקשו ממנו תחינה ויחפול עליהם אל ה' ויעתר לו וירפא אותם. ויעקב איש תם יושב אוהלים הוצל כתומו מיד עשו ולבן הארמי ומיד כל מלכי כנען, ומי הוא אשר ישלח ידו בהם ונקח? והלא אביך גידל את יוסף על כל שרי מצרים כי על כל חכמתו מילט כל שוכני ארץ מן הרעב ויצו להוריד יעקב ובניו מצרימה למען תמלט ארץ מצרים בחסדם מרעה, ועתה אם טוב בעיניך חדל לך מהשתחיתם, ואם אין בלבך להושיבם מצרים שלח אותם מזה, וילכו ארצה כנען. ויחר אף פרעה ברעואל ויברח וימלט מדיינה ומטה יעקב לקח בידו. ויאמר המלך לאויבו העוצי: מה יעשה באלה? ויאמר איוב בקוצר ⁸³ אל המלך: הלא כל יושבי ארצך בידך, כטוב בעיניך עשה. ויאמר בלעם הפתור ⁸⁴ למלך: אם בלהבת אש תאמר להמעטם, הלא אלהימו מלט אברהם מאור כשדים; ואם בחרב תאמר להשמידם, הלא יצחק בוחן בה ויוחן איל תחתיו; ועתה אדוני המלך אם תבקש למחות את שמם, צוה להפיל ⁸⁵ ילדיהם המימה כי לא ניסה אחד מהם בזה. ⁸⁶ (וזאת עצות היו לפני לידת משה). ⁸⁷ ויטב הדבר בעיני המלך ויאמר להעשות כן. ותנתן דת במצרים לאמר: כל זכר הגולד לעברים יוטל המימה. והיה בעת הוטלו זכורי בית יעקב ההיורה הוטל גם משה שם וישלח ה' מלאך להצילם וימלט גם משה על ידי בת פרעה. והיה כאשר גידל ⁸⁸ משה בבית המלך ותחשבהו בת פרעה לבן ויראו מפניו כל בית פרעה. ח צ י ה ס פ ר. והיה היום ויגד לבלעם לאמר: הנה בן בתיה מבקש להורגך, ויברח בלעם הקוסם ושני בניו אתו ויגוסו וימלטו את נפשם וילכו ארץ כוש.

[י.ב. משה והכושית]

והיה כהלחם קינקוס את בני לָדָם וארם וימרוד בלעם עליו ולא נתנו לבא העירה ויצורו על כוש תשע שנים וימת קינקוס במצור וימליכו עליהם עם המלחמה את משה הלוי. וילכוד משה את העיר כחוכמתו וישיביוהו על כסא המלוכה וישימו כתר מלכות בראשו וגם את הכושית הגבירה נתנו לו לאשה. וירא משה את אלהיו אבותיו ולא בא אליה כי זכר את השבועה אשר השביע אברהם את אליעזר עבדו לאמר: לא תקח אשה לבני מבנות כנען. וגם יצחק כן עשה בברוך יעקב מפני עשו ויצורו ויאמר לו: לא תתחתן בבני חם, כי זכרו את אשר (נתן ⁸⁹) נח את בני חם לעבדים לבני שם ולבני יפת. וירא משה מפני ה' ויתהלך לפניו באמת בכל לב ולא סן הדרך אשר הלכו בה אברהם יצחק ויעקב ויתחזק במלכות בני כוש וילחם את אדום ואת בני קדם ואת ארם ויכניעם תחת יד בני כוש. והימים אשר מלך על בני כוש ארבעים שנה ויצלח בכל מלחמותיו כי ה' אלהי אבותיו אתו. בשנת ארבעים למלוכו והוא יושב על כסא המלוכה והגבירה יושבת אצלו ותאמר הגבירה אל השרים ואל העם: הנה זה ארבעים שנה אשר מלך זה על כוש ואלו לא קרב ואת אלהי בני כוש לא עבד. ועתה משעו נא בני כוש ולא ימלוך עליכם בני מלכות בני ימלוד עליכם, כי טוב לכם לעבוד את בן אדוניכם מעבוד בני כוש עבד מלך מצרים. והיה כל העם גדול עד הערב וישיכמו בבקר וימליכו את מוברוס בן קינקוס עליהם. ויראו בני כוש משלוח ידם במשה, כי זכרו את השבועה אשר נשבעו לו. ויתנו לו מתנות גדולות וישלחוהו בכבוד גדול ויצא משם וילך לדרכו ויחזל ממלוך על כוש. ומשה בן שבע שנים וששים שנה בצאתו מכוש, כי מה יצא הדבר כי בא הקץ אשר התעתד מימי קדם להוציא את בני ישראל את בני ישראל מפני ⁹⁰ חם.

[י.ג. משה בכל איתרו]

וילך משה מדיינה כי ירא לשוב מצרימה מפני פרעה. וישב על בני ⁹¹ באר המים ותצאן שבע בנות רעואל המדיני לרעות את צאן אביהם ותבאנה אל הבאר ההיא ותדלן מים להשקות הצאן ויבואו רועי מדין ויגרשו. ויקם משה וישיען וישק את הצאן. ותשובן אל אביהן ותגדן לו את אשר גמל

(30)?; (31) אף; (32) לפי כה"י האחרים; (33) העוצי; (34) הפתורי; (35) להטיל; (36-36) הערה זו מצויה רק בכתב-יד אחד, והיא נקודה מעליה (וראה פרק ב, הערה 29); (37) גדל; (38) על-פי כ"י אחרים; (39) מבני; (40) חסר בשאר כה"י;

להן האיש. וישלח רעואל ויקחהו הביתה ויאכל עמו לחם ויספר לו משה את אשר ברח ממצרים ואת אשר מלך על בני כוש ואת אשר לקחו מידו את המלוכה וישלחוהו. והי כשמוע רעואל את דבריו ויאמר בלבו: אתנה זה בית הכלא וארצה בו לבני כוש כי נוס גס הוא. ויקחהו ויתנהו אל בית הסוהר והי כלוא שם עשר שנים. והי בהיותו עצור שמה ותחמול עליו צפורה בת רעואל ותכלכלהו לחם ומים. והי מקץ עשר שנים ותאמר אל אביה לאמר: האיש העברי אשר כלית ⁴¹ זה עשר שנים בבית הסוהר ואין דורש ואין מבקש אליו. ועתה אם טוב בעיניך אבי נשלחה ונראה אם מת ואם ⁴² חי הוא. ואביה לא ידע כי כלכלתהו. ויען רעואל ויאמר: הנהיה כדבר הזה להעצר גבר בבית הכלא שנים ⁴³ עשר שנה לא יאכל ויחיה? ותען צפורה אל אביה לאמר: הלא שמעת אדוני כי אלהי העברים גדול וגורא הוא ומפליא להם בכל עת. הוא הציל אברתם מאור כשדים ואת יצחק מן החרב ואת יעקב מאת המלאך בהאבקו עמו במעבר יבק, וגם עם זה רבות עשה ה' ויצילתו מיאר מצרים ומחרב פרעה, גם מזה יכול למלטהו. ויטב הדבר בעיני רעואל ויעש כדבר בתו וישלח אל הבור לראות מה נעשה בו ויראו והנה האיש חי עומד על רגליו ומתחנן אל אבותיו. ויציאואו מן הבור ויגללוהו וישנו את גנדי כלאו ויאכל לחם.

[י ד . מ ש ה ו ה מ ט ה]

וידר האיש אל גנת רעואל אשר אחרי הבית ויתפלל אל אלהיו אשר עשה אתו נפלאות רבות. והי כהתפללו ויבט גנדו והנה מטה ספיר מוצב ארצה והוא נטוע בתוך הגנה. ויקרב אל המטה והנה חקוק בו שם ה' צבאות כתוב ומפורש על המטה. ויקרא בו ויתלשחו כהתלש עץ יער מסובט. והי למטה בכפו. הוא המטה הנברא בתבל ⁴⁴ מפעלות אלהים אחרי בורא שמים וארץ וכל צבאם, ימים וגלויות וכל דגתם. והי בהגרש אדם מגן עדן ויקח את המטה בידו ויעבד בו את האדמה אשר לוקח משם. ויגע המטה אל נח ויתן אל שם ואל תולדותיו עד געתו אל ידי אברהם העברי. ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק, גם מטה האותות ירש. וגם בברוח יעקב פדנה ארם ויקחהו בידו ובבואו אל אביו בארה שבע נטשו לא נטשו וברדתו מצרימה לקחו בידו ויתנהו אל יוסף שכס על אחיו. והי אחרי מות יוסף וישבו שרי מצרים בית יוסף ויגע המטה אל יד רעואל המדייני ובעת צאתו ממצרים לקחו בידו ויטעוהו בתוך גנתו. ויבחנו ⁴⁵ כל גיבורי קינקוס ⁴⁶ לתלשוהו בבקשם לקחת צפורה בתו ולא יכולו וישאר בתוך הגן עד בא אשר לו המשפט ויקחהו. והי בראות רעואל את המטה בידו ויתמה על ככה ויתן רעואל את צפורה בתו למשה.

[ט ו . מ ש ה נ ו ש א א ת צ פ ו ר ה]

ומשה בן שבע שנים ושבעים שנה בצאתו מבית הסוהר ויקח צפורה המדיינית לאשה. ותלך צפורה בדרכי נשי ישראל לא חסרה דבר מצדת שרה רבקה רחל ולאה גבעות עולם. ותהר ותלד בן ותקרא ⁴⁷ שמו גרשום, כי אמר גר הייתי בארץ נכריה, רק לא מל בשר עורלתו בגזירת רעואל חותנו. והי בעת ההיא מקץ שלש שנים ותהר עוד ותלד בן שני, וימל את בשר עורלתו ויקרא שמו אליעזר, כי אלהי אבי בעורי ויצילני מחרב פרעה.

[ט ז . מ ש ה ש ב מ צ ר י מ ה]

בימים ההם ומשה רועה צאן רעואל המדייני אחרי המדבר ⁴⁸ סין ומטה האלהים בידו. ויקנא ה' על עמו ועל נחלתו וישמע את קולם ויאמר להוציאם מעוני בני חם לתת להם את ארץ כנען לאחוזו. וירא אל משה עבדו בחורב על סנה בוער באש, רק האש לא שלטה בסנה לאכלהו. ויקרא לו ה' מתוך האש ויצוהו לרדת מצרימה אל פרעה מלך מצרים לשלח חופשים בני בחיריו. ויורהו עשות אותות ומופתים במצרים למען יאמינו כי ה' שלחו שם. ויבטיחו בפיו לאמר: לך טוב מצרימה כי מתו כל מבקש ⁴⁹ נפשך ואין לאל ידם לעשות לך רעה. וישב משה מדייני וידיבר באזני חותנו את כל הדברים האלה ויאמר לו: לך לשלום. ויקם וילך ואת אשתו ואת בניו לקח עמו. וילינו במלון וירד מלאך האלהים ויבקש ממנו תואנה ויאמר להמיתו על דבר בנו בכורו אשר לא מל ויעבור על הבריית אשר כרת ה' את אברהם עבדו. ותמחר צפורה ותקח מחרודי הצורים אשר שמה ותמל את

(41) כלאתה; (42) אם; (43) חסר בשאר כה"י; (44) ??; (45) ויבואו; (46) קדם; (47) ויקרא; (48) חסר כה"י; (49) מבקש;

בנה ותמלט את אישה מיד המלאך. וירא אלהים אל אהרן הלוי במצרים בלכתו על ד יואר ויאמר לו: צא נא לקראת משה המדבר. וילך ויפגשוהו בהר האלהים וישק לו וישא עיניו וירא את האשה וילדיה ויאמר למשה: מי אלה? ויאמר לו: אשתי ובני המה, אשר נתן לי אלהים במדיין. וירע הדבר בעיני אהרן ויאמר לשלח את האשה וילדיה בית אביה ויעש כן. וזהו צפורה וילדיה ביתה רעואל עד עת אשר פקד ה' את עמו ויוציאם ממצרים מיד פרעה.

[יז. משה ואהרן לפני פרעה]

ומשה ואהרן באו מצרימה אל עדת בני ישראל וידברו להם את כל דברי ה' וישמח העם שמחה גדולה מאד. וישכימו ממחרת וילכו עד בית פרעה ומטה האלהים לקחו בידם. והיה בבואם אל שער בית המלך והנה שני כפירי אריות אסורים שם בכבלי ברזל ואין איש יוצא ובא מפניהם לבד מאשר יצוה המלך לבוא, וילכו האומנים ויתירו הכפירים בלחשיהם ויביאיהו. וימהר משה ויגן את המטה על הכפירים ויתירם ויבואו בית המלך והכפירים באו עמם בשמחה גדולה כאשר ישמח הכלב אל אדוניו בבואו מן השדה. והיה בראות פרעה כן ויתמה על ככה ויבהל מאד מפני האנשים, כי היה תארם כתואר בני אלהים. ויאמר אליהם המלך: מה אתם רוצים? ויאמרו לו: ה' אלהי העברים שלחנו אליך לאמר שלח את עמי ויעבדוני. וירא פרעה מאד מפניהם ויחקר להם: לכו היום ובואו למחר. ויעשו כדבר המלך. והיה אחרי לכתם וישלח פרעה ויקרא אל בלעם הקוסם ואל יניס וימכרם בניו המכשפים וכל חרשי מצרים עמם ויבאו אל המלך ויספר להם המלך את אשר דברו אליו האנשים. ויאמרו החרטומים אליו: איך יבואו⁵⁰ אליך האנשים מפני הכפירים האסורים בשער? ויאמר המלך: הניפו מטהם על הכפירים ויתירום ויבאו אלי, גם הכפירים נעשו ככלבים וישמחו לקראתם. ויען בלעם אל המלך לאמר: אין אלה כי אם מכשפים כמנו. ועתה שלחה אחריהם ויבואו ונבכנה אותם. ויעש המלך כן. ויקחו את מטה האלהים בידם ויבאו אל המלך וידברו לו את הדברים אשר דברו אליו בראשונה. ויאמר להם המלך: מי שלוחי אלהים אתם ועל פיו באתם אלי? ועתה תנו לכם מופת ויאמנו דבריכם. וימהר אהרן וישלח את המטה מידו לפני פרעה ולפני עבדיו והיה לתנין. ויעשו כן החרטומים בלהטיהם וישליכו איש מטהו ארצה והיה גם המה לתנינים. וישא התנין הנעשה ממטה אהרן את ראשו ויפתח את פיו לבלוע את תניני מטות של⁵¹ המכשפים. ויען בלעם הקוסם ויאמר: כבר נעשה מימי קדם אשר בלע תנין את רעהו ואשר בולעים דגי הים איש את רעהו, ועתה השיבחו נא למטה כבראשונה ונשובת⁵² גם אנחנו את מטינו, אם יכול מטד לבלוע את מטינו ונדעה כי רוח אלהים בך ואם (לא)⁵³ יכול לבלועם הנה חרש אתה כמנו. וימהר אהרן וישלח ידו ויחזק בונב התנין והיה למטה בכפו ויעשו גם הם בלטיהם⁵⁴ וישליכו איש מטהו ארצה כבראשונה ויבלע מטה אהרן את מטותם. ויצו פרעה ויבאו ארץ וחכרונות דברי הימים למלכי מצרים אשר כל אלילי מצרים כתובים בו ויקרא לפני המלך. והיה בהקרא ספר האליל לפני פרעה ויאמר אליהם: הנה לא מצאתי אלהיכם כתוב בזה הספר ואת שמו לא ידעתי. ויענו ויאמרו למלך: ה' אלהי העברים שמו. ויאמר פרעה: מי ה' אשר אשמע בקולו לשלח את ישראל? לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח. ויאמרו: אלהי העברים בקרא שמו עלינו מימי אבותינו. ועתה שלחה נא אותנו וגלכה נא דרך שלשת ימים במדבר וגזבחה לו. כי מימי רדת ישראל מצרימה לא לקח מידנו עולה ומנחה וזבת. ועתה אם אינך משלח וחרה אפו והכה את ארץ מצרים בדבר או בחרב. ויאמר פרעה אליהם: ספרו נא את כחו ואת גבורתו. ויאמרו לו: הוא ברא את השמים וכל צבאם, הארץ וכל אשר עליה, הימים וכל דגתם. יוצר אור וחושך, ממטיר אש ומרוקח ויצחק בה צמח ודשא. בורא אדם ובהמה וחיייתו יצר ועוף השמים דגגי הימים ועל ידו יחיו וימותו. הלא הוא ברא אותך ברחם אמך ויתן בך רוח חיים ויגדלך ויושיבך על כסא מלכות מצרים והוא יקח את רוחך ואת נפשך וישיב אותך אל האדמה אשר לקחת משם. ויחרף פרעה במ ויאמר: ומי בכל אלהי העמים אשר יכול לעשות כן? ! לי יאורי ואני עשיתיני. ויגרש אותם משם ויצו להכביד את עבודת העברים מתמול לשלוש.

[י.ח. מכות מצרים]

ויעורר ה' את גבורתו במצרים ויד את פרעה ואת עמו במכות רבות רעות וגדולות. ויהפך את איהם לדם. והיה אם בא המצרי לשאוב מים ויבט אל כדו והנה המים נהפכו לדם ובכאו לשותות ויהיו המים לדם בכוסו. גם בלוש האשה את קמחה וכבשל את תבשילה נהפכו ⁵⁵ מראותם למראות דם. וישרץ כל מימיהם צפרדעים. והיו בשתות המצרי מהם וימלא בטנו צפרדעים ותקרקנה במעיו כאשר תקרקנה בהיתן היאורה. גם בלחמי ⁵⁶ לישתם ומימי בישולם לצפרדעים נהפכו ובשוככם על מטותם ויועו, ⁵⁷ כל זעתם צפרדעים. ויד את עפרם לכינים ביום שתי אמות גם על בשרם היו כרום טפח ועל המלך ועל הגבירה. וישלח ה' בהם את חיותו שדי להשחיתם ונחש ושרף ועקרב להזיקם גם עכבר וחלד וצב אדמה עם זוחלי עפר וזבוב וצרעה ויתוש ויבחוש להיכנס בעיניהם ובאוזניהם ופרעוש ופשפש וכל מיני בעל כנף להציקם ויבואו מפניהם חדר בחדר. והיו בהתחבא מצרים מפני הערוב ויגעלו דלתיהם אחריהם. ויצו אלהים על הסילונים אשר בים ותעל מצרימה, ולה אמות ארוכות באורך עשר אמות כאמת איש. ותעל הגנה ותגל את התקרה ואת המעזיבה ותחתרתם ותשלח אמתה הביתה ותסר את המנעול ואת הקופל ⁵⁸ ותפתח את בתי מצרים. ואחרי כן בא הערוב בכית פרעה ובבית עבדיו ויצר להם מאד. ויתן אלהים דבר במצרים בסוסים ובחמורים ובנמלים ובבקר ובצאן. והיו כהשכים המצרי בבקר להוציא את מקנהו אל בית המרעה וימצא את בהמתו מתה ולא נותר מכל מקנה מצרים, וזולתי אחד מעשר. ויגר אלהים דלקת בבשר מצרים ויבקע אחרי כן בשרם והיו לשחין רע צומח מכף רגלם עד קדקדם והיו אבעבועות לרוב עליהם ויזב בשרם מאד עד כי נאפו ויסרחו. ויד בברד גפנם וכל עץ מצרים ולא נותרה גם קליפה ועלים ויבשו גם כל ירק עשב נוכח ואש משתלהבת ירדה בתוכם, וגם אדם ובהמה הנמצאים החוצה מתו מלהבי אש וכל בתי הכפרים ⁵⁹ נותשו. ויבא ארבה וחסיל וסולעם ויאכל יתר הברד. או שמחו בם מצרים ויצדו מהם לרוב מאד וימלחום למאכל. ויהפוך ה' רוח ים חזק מאד וישא את הארבה ויתקעו ימה סוף, גם המלחים כמותם. לא נשאר ארבה אחד בכל גבול מצרים. ותחשך כל ארץ מצרים שלש ימים לא יראה איש את ידו לשומה אל פיו. והיו רבים מהעם מהעברים אשר מרדו בצורים וימרו את פי משה ואהרן שלוחי אלהים ויאמרו: לא נצא פן נמות ברעב מדבר ⁶⁰ שממה. ויגוף ה' אותם ויקברו בשלשת ימי אפילה לכל יראו מצרים וישמחו על מפלתם. ויהרג כל בכור באדמת מצרים למאדם ועד בהמה וגם דמות בכוריהם החקוק בקירות בתיהם נגחה ויכול ארצה. ועצמות בכוריהם אשר קבורים בבתימו גררום כלבי מצרים ויסחבום לפניהם ויצעקו בקול משפחות בני חם.

[י.ט. מיציאת מצרים עד מות משה]

וימהרו וילוו עבדי אל וישלחום בנכסים רבים ומגדנות ⁶¹ כשבועת ה' ⁶² בינו ובין ארץ נהרים. וימהר משה וילך אל שיהור וידלה משם את ארון יוסף ויקחהו עמו. גם כל ראשי שבטי ישראל העלו איש ארון בית אבותיו. וגם מגויי הארץ נלוו עמם ויצאו אתם ממצרים וילכו עמהם דרך שלשת ימים. והיו ביום השלישי ויאמרו איש אל רעהו: הלא משה ואהרן אמרו אל פרעה לאמר דרך שלשת ימים נלך במדבר ונזבחה לה' אלהינו. ועתה נשכימה בבקר והיה אם ישובו מצרימה אל אדונינו נדעה כי נאמנים המה, ואם אין — נלחמה אתם ונשיכם בכת גדול וביד חזקה. וישכימו בבקר ביום הרביעי והנה משה ואהרן אוכלין ושותין וחוגגים את חג ה'. ויאמרו להם האספסופים: מדוע אינכם חוזרים אל אדוניכם? ויען משה ויאמר: כי ה' העיד בנו לאמר לא תוסיפו לשוב עוד מצרימה כי אם אל ארץ זבת חלב ודבש כאשר נשבעתי לאבותיהם. ויראו כי לא שמעו לשוב ולחמו עם בני ישראל והגבר יד בני ישראל עליהם ויכוס מכה רבה. ושרידיהם הלכו מצרימה ויגידו לפרעה כי ברח העם ויהפוך לבבו ולבב עבדיו על העם וירדוף אחריהם להשיכם לסבלותם. וינחמו מצרים אחרי שלחם וימהרו וירדפו אחריהם וישיגום חוננים על הים ⁶³ סף. ויפלא ה' ניסיו לעדת עברים על ידי משה בחירו אשר נטה משהו על הים ויבקעו מי הים לשנים עשר קרעים ויעברו בתוכם ברגלים נעולות כאשר יעבר גבר בארץ סלולה. ויבאו מצרים אחריהם ויטעו ולא נותר בם איש וזולתי פרעה מלך מצרים אשר נתן תודה לאל חי ויאמן בו כי הוא אל. ויצו ה' למיכאל

(55-55) מראיתם למראית; (56) לחמי; (57) ויועו; (58) ? ?; (59) הכפירים; (60) במדבר; (61) ובגמ' דנות; (62-62) ? ?; (63) ים;

ולגבריאֵל ואוריאֵל שרי מרום ויוציאוהו משם ויוליכוהו ארצה בִּינוּהָ. וימלך על בִּינוּהָ שנים חמש מאות. ובני ישראל באו המדברה ויבא עליהם עמלק בן אליפז בן עשו למלחמה ועמו מאה איש אלף שמונים רבוא קוסמים ובעלי אוב. וימסרם ה' ביד משה עבדו ובִּיד יהושע בן נון האפרתי ויתנום לפי חרב. ורועאל המדיני חותן משה⁶⁴ בא אל משה אל המדבר אשר הוא חוּגֵה שם הר האֵלִיִּים וצפורה ובניה אתו וישבו בקרב ישראל. גם בסיחון ובעוג נלחם משה ויקח מידם את כל ארצם. ובמדיִין נלחם ויהרג את אוֹי מות⁶⁵ ואת רקם ואת צור (ואת חור⁶⁶) ואת רבע חמשת מלכי מדין ואת בלעם הקוסם ואת שני בניו הכו לפי חרב. ויהי בראות בלעם הקוסם את אלעזר בן אהרן הכהן ואת פנחס בנו שִׁיר צבאות ישראל רודפים אחריו להרגו, וינחש בכשפים ויעוץ כאשר ידאה הנגזר השמימה. וימהרו ויזכירו את השם הנכבד והנורא ויפילוהו ארצה ויתפשוהו ויהרגוהו לפי חרב על חללי רוֹזְני מדין. וגם הכנעני היֹשֵׁב בהר ירד, וילחם עם ישראל עם העמלקי ויתנם ה' ביד משה ובִּיד בני ישראל ויכום ויחרימום. ומשה בן שמונים בעמדו לפני פרעה מלך מצרים. ויוצא ה' את עמו על ידו ממצרים וימלוך על ישראל ארבעים שנה במדבר ויכלכלם ה' בחסדו ארבעים שנה בלחם אבירים וצפור שמים, גם מצור החלמיש הוציא להם מעיינות מים וענן ה' עליהם יומם ועמוד אש בלילה וינתנם בלס כדרך בנים. וכל הימים אשר הלכו במדבר לא בלו שמלותם ונעליהם⁶⁷ כל לא⁶⁸ חסרו כל טובה. וימלוך משה על כל ישראל במדבר צִין ויבואו הר סיני בחדש השלישי לצאתם ממצרים בשלשה לחדש. ויהי דבר ה' אל משה הלוי לאמר: עֲלֵה אֵלֶי הָהָרָה ואתנה לך את הלחות⁶⁹ האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם את בני ישראל. וידבר⁷⁰ משה ויקדש את העם שלשה ימים וביום השלישי עֲלֵה אל ההר יום הששי לחדש השלישי ויתן ה' לישראל על ידו שש מאות ושלש עשרה מצוות צרופות כספף ובחונות כוזה בקול שופר והעם⁷¹ ורעם ולפדי אש. ואחרי כן עשו לו משכן וכלים לשרת וארון לשום את שני הלחות וספר התורה בצדו ויעש לו (מזבחות⁷²) לעולה ולזבח ולקטורת וקטרת הסמים ושמן למלאתם⁷³ למשחה⁷⁴ ולמשוח בו משכן וכליו. וגם כהני אל המה אהרן ובניו המשרתים לפני אל ומקריבים ומקטיים קרבנות העדה. ובגדי כבוד עשו להם וגם בני לוי העמידו שומרים משמרת משכן ה' ומשרתים לאחיהם הכהנים ומשוררים על הזבח. וגם קטרת הסמים עשו להקטיר פְּגִימָה להשביט קצף וגנף מעם ה'. ובשנת הארבעים מתה מרים הנביאה בעשור לחדש הראשון ותקבר במדבר צִין היא קדש. ובשנה היא באה ונחל להם החמישי מת אהרן הכהן ויקבר בהר ההר. ויכהו אלעזר ואיתרו על פני אהרן אביהם ויתחילו להם כהנתם למורשה עד עולם ולבניהם אחריהם לנחלה בכל דור דור. ובשנה היא בשבעה לחדש שנים עשר הוא חדש אדר מת משה עבד ה' בן מאה ועשרים שנה. ויקבר בגאי אשר בתחתית הר העברים ויקם את יהושע בן נון האפרתי לנגיד על ישראל.

ויתר דברי משה וכל מהו וכל מלחמותיו ואשר התענה ואשר התפלל על עם ה' הלא הם כתובים על ספר הישר תורת אלהינו. ויקם אחריו יהושע בן נון משרתו ויעבר את ישראל את הירדן ויחלק להם בגורל על פי ה'.

סליק דברי הימים של משה רבינו חזק

- (64) עֲלִיפִי כִיִּי אַחֲרִים; (65) חֶסֶר בְּכֵה־י אַחֲרִים; (66) עֲלִיפִי כִיִּי אַחֲרִים; (67–68) וְלֹא; (68) לַחֲוֹת; (69) וַיִּמָּה; (70) חֶסֶר בְּשֹׁאֵר כֵּה־י; (71) עֲלִיפִי כִיִּי אַחֲרִים; (72) לַמָּאוֹר; (73) וּלְמִשְ�חָה.

ה. מֵרֵאִי־מִקֻּם

1. אביגד, נחמן וידין, יגאל. 'מגילה חיצונית לבראשית ממ' גילות מדבר יהודה'. יל. מאגנס, ירושלים, תשי"ז.
2. אברהם בן הגר"א. 'רב פעלים'. וארש, תרנ"ד.
3. אורבך, אפרים אלימלך. 'ספר ערוגת הבושם לר' אברהם ב"ר עזריאל'. מקצי נרדמים, ירושלים, תרצ"ט–תשכ"ג.
4. אייזנשטיין, יהודה דוד. 'אוצר מדרשים'. גניזיווק, תרע"ה.
5. אלכסנדר, תמר דן, יוסף. 'מדרש ויסעו השלם'. בתוך 'מחקרי המרכז לחקר הפולקלור', ג. יל. מאגנס, ירושלים, 1972, סז–עו.
6. אשכולי, אהרן זאב. 'התנועות המשיחיות בישראל'. מוסד ביאליק, ירושלים, תשט"ו.
7. בן־גוריון, עמנואל. 'שבילי תאגדה'. מוסד ביאליק, ירושלים, תשי"ז.
8. בנדרר, אבא. 'לשון מקרא ולשון חכמים'. דביר, תל־אביב, 1967–1971.
9. גוטמן, יהושע. 'הספרות היהודית ההלניסטית'. מוסד ביאליק, 1969.
10. גולדשמידט, אליעזר. 'ספר הישר' [...] עם הגהות [...] ר' יוסף בן שמואל הקטן מעיר פיס'. ברלין, תרפ"ג.
11. גינצבורג, לוי. 'אגדות היהודים', תירגם וערך: הכהן מרדכי. מסדה, רמת־גן 1966–1968.
12. דן, יוסף. 'עלילות אלכסנדר מוקדון'. מוסד ביאליק, ירושלים, תשכ"ט.

- בני יעקב". בתוך 'מאמרים לזכר צ"פ חיות'. קרן זכרון לאלכסנדר קאהוט, וינה, תרצ"ג, רה-רכב.
22. פרידברג, חיים דב. 'בית עקד ספרים'. ברייחא, ירושלים, תשי"א-תשט"ז. [תרפ"ח-תרצ"ב].
23. Bowker, John. *The Targums & Rabbinic Literature*. Cambridge U.P., 1969.
24. Dan, Joseph. "Moses, The Chronicles of". *Encyclopaedia Judaica*, XII. Jerusalem, 1971.
25. Fitzmyer, Josef A. *The Genesis Apocryphon of Qumran Cave 1*. Rome, 1966.
26. Flusser, David. "Palaea Historica". *Scripta Hierosolymitana*, XXII. Jerusalem, 1971, 48-79.
27. Friedlander, G. *Pirke de R. Eliezer*. London, 1910.
28. Gaster, Moses. *The Chronicles of Jerahmeel*. London, 1899. [rep. New York, 1971]
29. Neubauer, Adolf. "Yerahmeel ben Shelomoh". *JQR*, XI (1899), 364-368.
30. Vermes, Gesa. *Scripture and Tradition in Judaism*. E.J. Brill, Leiden, 1973. [1961]
31. Wright, Addison G. *The Literary Genre Midrash*. Abba House, New York, 1967.
32. Schwarzbaum, Haim. "Prolegomenon", in Gaster [28]. New York, 1971.
- 12א. —. "הסיפור העברי בראשית ימי הביניים". 'מולד', כו (תשל"א), חוב' 19—20, 138—126.
- 12ב. —. "לשאלת דפוס נאפויל של ספר הישר". 'קריית ספר', מט (תשל"ד), 242—244.
- 12ג. —. "תועלותיו של 'ספר הישר'". 'סיני', עה (תשל"ד), רנה-רנה.
- 12ד. —. 'הסיפור העברי בימי הביניים'. כתר, ירושלים, 1974.
13. הברמן, אברהם מאיר. 'חלקת מחקק'. ירושלים ותל-אביב, תשי"ז.
14. היגער, מיכאל. 'פרקי רבי אליעזר'. 'חורב', ח (תש"ד), 82—119; ט (תשי"ו), 94—166; י (תש"ח), 185—294.
15. היינמן, יוסף. "אמנות הקומפוזיציה במדרש ויקרא רבה". 'הספרות', ב, מ' 4 (מארס 1971), 808—834.
- 15א. —. 'אגדות ותולדותיהן: (עיונים בהשתלשלותן של מסורות)'. כתר, ירושלים, 1974.
16. היינמן, יצחק. 'דרכי האגדה'. ירושלים, תשי"ד. [תשי"י].
17. הרטום, אליהו שמואל. 'הספרים החיצוניים'. יבנה, תל-אביב, 1963.
18. יעללינעק, אהרן. 'בית המדרש', ב. לפסייא-וינה, תרי"ג-תרל"ח.
19. כהנא, אברהם. 'כתובים אחרונים'. מסדה, תל-אביב, תשט"ו.
20. כשר, מנחם. 'חומש תורה שלמה', ט. ניריורק, תשי"ד.
21. לויטרכ, יעקב בצלאל. 'מדרש יסעו או ספר מלחמות

האוניברסיטה העברית, ירושלים

החוג לספרות עברית